

ההלכה: מושג ויחס

תפיסות ורגשות בני נוער דתיים בנוגע להלכה

חמי אבנרי

מנחה הפרוייקט

הרב ד"ר אבי וולפיש

עמיתי "עתיד"

תשס"ב, 03-2002

ההלכה: מושג ויחס

תפיסות ורגשות בני נוער דתיים בנוגע להלכה

חמי אבנרי

חמי אבנרי בוגר ישיבת הר עציון, בוגר ומוסמך למשפטים באוניברסיטה העברית. הרצה קורסים במשפט עברי באוניברסיטה עברית ובמכללת שערי משפט. עובד כעורך דין בשירות המדינה.

תיאור הפרוייקט

ההלכה הינה מרכיב מרכזי ומשמעותי בזהות הדתית היהודית. בחלק הראשון, בוחן המחבר את יחסם של בני נוער דתיים אל ההלכה בשני מישורים: (1) שכלי-הכרתי; (2) רגשי-תחושתני.

עיקר תשומת הלב ניתנת לתחושות של שאלות וקשיי הזדהות ביחס להלכה המטרידים בני נוער.

המחבר מפרט תפיסות ומשמעויות של ההלכה בעיני בני נוער דתיים ותחושות של ניכור וקשיי הזדהות עם ההלכה המבוטאים על ידם, כפי שנאספו משיחות עם בני נוער דתיים, ראיונות כתובים עם דתיים לשעבר ושיחות עם מספר מורים. לדעת המחבר יש לתפיסות בנוגע להלכה השלכות והשפעות על התחושות.

בחלק השני, המחבר מפנה תחילה את תשומת הלב לריבוי המשמעויות הטמון במונח "הלכה" ובשימושים השונים הנעשים בו. המשמעויות השונות נגזרות ממשמעות ראשונית ועיקרית של ההלכה, לפיה ההלכה כוללת את כל החלק הנורמטיבי של היהדות. ההלכה הינה משפט וחוק.

המחבר מתייחס לתפיסה שכיחה של מושג ההלכה כנושא משמעות של "כל מה שכתוב בשולחן ערוך". ביחס לתפיסה זו מפתח המחבר שני טיעונים. טיעון ראשון - תפיסת משמעות ההלכה באופן זה הינה רחבה יתירה על המידה, מאחר ובפרטי ההלכות השולחן ערוך כולל בין היתר מידות חסידות, מוסר וחומרות, לעיתים מבלי שניתן להבחין בכך. טיעון שני דווקא מבקש לשים לב כי מבחינת תחומי ההלכה, השולחן ערוך כולל תחומי הלכה רבים שלא נהוג ללמוד אותם במסגרת שיעורי הלכה. בעיקר הכוונה לתחומי ההלכה שבין אדם לחבירו.

The Halacha: Understanding and Identification

Religious Youth's intellectual and emotional attitudes to the Halacha

by

Chemy Avnery

Advisor

Rabbi Dr. Avraham Walfish

Abstract

The observance of mitzvot is an essential element in Jewish religious identity. The Halacha establishes the content of the mitzvot and associated normative behaviors. In the first part of this project, the author investigates the attitudes of religious young people to the Halacha on two levels. The first level is the intellectual-conceptual: how do religious young people understand the concept 'Halacha'? The second level is the emotional-dispositional: How do young people *feel* about the Halacha in general or about halachic particulars. Here the focus is primarily on the negative reactions that young people commonly experience in identifying with the halachic normative system.

The conceptions and feelings are drawn from three sources: verbal conversations with religious youth, questionnaires distributed to formerly religious youth, and verbal conversations with a number of teachers.

Ideas influence and inspire emotions. In this part of the project, the author points out some of the ways that this takes place. He then discusses some conceptions of the Halacha through which emotional alienation from the Halacha can be moderated and identification to it increased.

In the second part of the project, the author focuses on the multiple meanings of the term 'Halacha' and the diverse ways in which it is used. This analysis has an educational goal – to enable teachers to engage with their student's alienation from the Halacha. The meanings of 'Halacha' vary greatly and in some cases even contradict one another, such that difficulties that arise from one meaning may be irrelevant when the Halacha is considered under a different meaning.

The diverse interpretations of the 'Halacha' reflect partial meanings that are founded on a central and essential notion of the Halacha. According to this notion, the Halacha is a legal system that includes all of the normative content of Judaism.

The study continues with a discussion of the commonly accepted notion that the Halacha is "everything written in the Shulchan Aruch". The author shows that in one respect, this understanding of the Halacha is too broad, as the Shulchan Aruch (and other halachic works) includes normative instructions without distinguishing between levels of normative force. These include teachings that despite the fact that they merely describe supererogatory virtues, or moral invocations, are phrased in language of the highest normative force ("forbidden" or "obliged"). The understanding of the Halacha that can arise from this phenomenon is liable to impact upon one's level of identification with the halacha, as described in this study. For this reason, the author recommends that educators indicate the normative force of any halachot that are taught.

In a different way, the notion that the Halacha is "everything written in the Shulchan Aruch" is very close to the essential notion of the Halacha, yet this is not brought to the fore in practical halachic education. Generally, halachic education focuses on ritual law, while obscuring the halachic concern for interpersonal relations. This focus is liable to induce some of the above-mentioned difficulties and the author suggests that halachic education must emphasize the breadth of the halachic system, that includes interpersonal law and morality.

ההלכה: מושג ויחס

תפיסות ורגשות בני נוער דתיים בנוגע להלכה

חמי אבנרי

6	הקדמה
9	שיטה
14	חלק א. יחס בני נוער דתיים להלכה
14	משמעות המושג "הלכה" בעיני בני הנוער
14	בני נוער דתיים
15	דתלשיים
23	יחס רגשי של בני הנוער כלפי הלכה
23	בני נוער דתיים
25	דתלשיים
29	מנקודת מבט של מורים
30	אוטונומיה והטרונומיה
30	גבולות
32	פורמליזם ומשמעות
32	מחוייבות וחפיניקיות
33	רלטביזם
34	סיכום הממצאים
37	חלק ב. לך תדע מה זו הלכה
38	הלכה – משמעות המושג
38	מונח רב משמעי
40	המשמעות הראשונית – הלכה כמשפט וחוק
42	מה ערוך על ה"שולחן ערוך"
43	הלכות חסידות ומוסר
49	דינים שאינם "דתיים"
52	סיכום
55	בבליוגרפיה

הקדמה

שמירת מצוות הינה מרכיב יסודי ומרכזי באורח החיים הדתי ביהדות. יסוד זה חוזר ונשנה פעמים רבות בתורה, הן כציווי ואזהרה על שמירת המצוות והן אגב הבטחת שכר לשומרי המצוות או התראת ענישה לעוברים עליהן.

לזהות הדתית מרכיבים שונים¹. לדעת פישרמן², בנוגע למתבגרים ישראלים מהחינוך הממלכתי מימדי הדתיות הדומיננטיים הינם המימד האידיאולוגי והמימד הריטואלי-התנהגותי³. על סמך זאת הוא קובע כי הזהות הדתית כוללת בעיקר שני מרכיבים מצטברים: זהות אמונית + התנהגות דתית (קיום מצוות).

המרכיב של הזהות האמונית, מתייחס בעיקרו לשאלות אמוניות⁴ הקשורות בקיומו של האל, השגחתו, שאלות של גמול, שכר ועונש וכיוצא באלה. נדמה כי נושאים אלה הינם רוב מנין ורוב בנין שיעורי מחשבת ישראל הפורמליים ושיעורים ודיונים במסגרות לא פורמליות (תנועות נוער וסמינריונים).

---

¹ פישרמן (ה"ש הבאה), עמ' 250 מציין את מחקרם של גליק וסטארק (1965) בו הוצגה טיפולוגיה בהתייחסות לתפקידי הדת הכוללת 5 מימדים של דתיות:

(1) מימד **חוויתי** הקשור לרגשות דתיים; (2) מימד **אינטלקטואלי** הקשור בידע על הדת; (3) מימד **אידיאולוגי** הקשור באמונות; (4) מימד **ריטואלי** הקשור בהתנהגות דתית; (5) מימד **תוצאתי** הקשור בהשפעות הדת.

² שרגא פישרמן, נוער הכיפות הזרוקות (1999).

³ פישרמן מתייחס למימד ריטואלי. ממינוח זה משתמע כי מדובר בהתנהגות הקשורה לתחום הרלגיוזי פולחני בלבד. אנו מעדיפים להתייחס למימד התנהגות דתית, העשויה לכלול כל התנהגות הנדרשת על ידי הדת, גם אם אין היא בין אדם למקום, אלא בין אדם לחבירו, או נושאים ציבוריים כלליים.

השימוש במינוח "ריטואלי" מניח עמדה מסויימת ביחס להלכה, כאילו היא נוגעת רק להתנהגות דתית. להגדיר "ריטואלי" לא רק דתי (כתפילה, שמירת שבת וכו') ואף לא רק טקסי (שיכול לכלול גם טקסים פרטיים כנישואין, גירושין ושאר אירועים "משפחתיים" וטקסים ציבוריים), אלא נורמטיבי.

לענין זה חשיבות רבה, כי עצם המינוח "ריטואלי" מניח עמדה מסויימת ביחס להלכה, כאילו היא נוגעת רק להתנהגות דתית. אנו כאמור, מעדיפים להתייחס לכל צדדי ההתנהגות הקשורים לדת.

⁴ פישרמן ממיר את המינוח "מימד אידיאולוגי" בו השתמשו גליק וסטארק במינוח "זהות אמונית". משמעות המונח "אמונית" אינו ברור די הצורך. בפשטות הוא כולל התייחסות לתחום האמונה באל, וכך התייחסנו אנו. אומנם, המונח יכול לכלול גם ענייני דעות בתחומים נוספים, כגון שמירת מצוות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, ובכך להותיר למימד ההתנהגותי רק את עצם הקיום עצמו. אנו העדפנו לכלול במימד ההתנהגותי גם את כל הקשור לענייני תפיסות העולם הקשורות לאופיה של ההלכה ולשמירת המצוות.

המרכיב השני של ההתנהגות הדתית נדון בראש ובראשונה כשאלת משמעת, בין אם שאלת ציות לדרישות ההלכה (עול מלכות שמיים ואמונת חכמים), ובין אם התנהגות בהתאם לדרישות וציפיות המועברות על ידי הורים ומסגרות החינוך. דהיינו עיקר העיסוק הינו ב"מבחן התוצאה" האם האדם שומר על המצוה או לא.

אך ראוי ליתן את הדעת לכך שמרכיב ההתנהגות קשור וכולל גם מימדים של הכרה ורגש. שהרי אלו משפיעים על עצם ההחלטה האם לשמור מצוות. בנוסף, הם משפיעים על אופן קיום המצוות והיחס הרגשי המתלווה לשמירת המצוות.

מתבגרים דתיים רבים חווים קשיים בגילוי הזדהות עם העולם הדתי. במקרים הקשים, חלק מבני הנוער מפנים עורף לעברם ומנתקים לחלוטין קשר עם העולם הדתי. במקרים אחרים, בני הנוער מסתפקים בניתוק חלקי על ידי ביטול מרכיבים מסויימים מהזהות הדתית, בדרך של הפסקת קיום מצוות מלאה או חלקית. אך גם במקרים בהם בני נוער ממשיכים לשמור על אורח חיים דתי ומתמידים בשמירת מצוות, חלקם עושים זאת מבלי שהם מגלים הזדהות רגשית להתנהגות הננקטת על ידם, בין אם תחושתם נייטרלית ובין אם הם מקיימים את המצוות לצד תחושת התנגדות. הם שומרים מצוות אך מנוכרים רגשית למעשים.

כאמור, שמירת המצוות הינה מרכיב מרכזי ביותר בזהות הדתית. ההלכה היא שקובעת מהם פרטי המצוות שיש חובה לשמור ולהקפיד עליהם מכלול ההיבטים הקשורים לחיים האנושיים. מכאן שלהלכה מקום ותפקיד מרכזיים בתחושת הזהות הדתית. ביטוי חד של רעיון זה ישנו באימרה הידועה (ברכות ח.):

"משחרב בית המקדש אין לו לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה."

לא תפילה ולא אמונה, לא יראה ולא אהבה, לא הכרה ולא עבודה. די לה' בהלכה. וגם לא הלכה מתפרשת ומתרחבת, אלא הלכה הנדחקת ומצטמצמת בד' אמות.

חשיבות ההלכה ומרכזיותה אינם רק בעיני ה', כי אם גם בעיני העם וחכמיו. על אף שעובדה זו ביחס לציבור היהודי היתה נכונה, במידה זו או אחרת, לאורך כל הדורות, נראה כי הדגשת

חשיבות ומרכזיות ההלכה בקרב הציבור שומר המצוות גברו במאות האחרונות, בעיקר לנוכח התפתחות ההשכלה והחילוניות⁵.

ההלכה מעסיקה רבות את מערכת החינוך ואת הנערים במישור של הידע: מה ההלכה דורשת? כיצד צריך להתנהג בסיטואציה כזו או אחרת? במאמר זה אנו מבקשים לעסוק **ביחס אל ההלכה**. הן אל עצם ה"מוסד" הזה הבא בדרישות והוראות בדבר התנהגות ראויה, והן אל פרטי הדרישות השונות.

השאלות שההלכה מעוררת נובעות ממקורות שונים ומשפיעות על מימדי אישיות שונים. השאלות והאתגרים המתעוררים בנוגע להלכה כקובעת נורמות התנהגות (כיצד צריך להתנהג) קשורים בעיקר למימד ההתנהגותי. אולם להלכה זיקה אל והשפעה על מימדים אחרים. ועל כן, אף מבלי לחלוק או לערער על תקפות טענתו של פישרמן בדבר הדומיננטיות של שני המימדים (זהות אמונית והתנהגות דתית), נדמה שלא ניתן להתעלם גם מהמימדים האחרים המושפעים משאלות המתעוררות עקב המימד ההתנהגותי. כך למשל יש לדון בהשלכות הנגזרות מקיומה של מערכת מצוות ענפה, מרכזיות מיקומה והציפיות לקיום מלא של פרטיה על המימדים האחרים של הזהות הדתית: החוויה, התודעה והאמונה. כך גם יש לבחון את השפעת ההלכה ושמירתה על אורח חייו של האדם, אופיו ותכונותיו.

במחקר זה אנו מתעתדים לבחון כיצד מתיחסים בני נוער דתיים להלכה.

שאלה כללית זו צופנת בחובה שאלות משנה רבות משני מישורים עיקריים. המישור הראשון הינו הכרתי מושגי: איזו משמעות מיחסים בני נוער להלכה? כיצד הם תופסים את המושג? מה הם "מצפים" מן ההלכה ומה הם סבורים שההלכה מצפה מהם?

---

⁵ יוסף אחיטוב, הערות לשימוש במושג ההלכה בשיח האורתודוקסי, מחויבות דתית מתחדשת (מכון שלום הרטמן תשס"א)

המישור השני כולל שאלות משנה בתחום הריגשי תחושתי: מהן תחושותיהם של בני נוער כלפי ההלכה באופן כולל? מהן תחושותיהם כלפי חלקים שונים בהלכה או מצוות מסויימות? עם מה הם מזדהים ועם מה הם מתקשים?

תשובות לשאלות אלה תיאספנה ממספר מקורות כפי שיצויין בסמוך. מתוך הממצאים נסה לבחון האם ניתן להצביע על קשרים או מתאמים בין התפיסות לבין התחושות.

תפיסות הכרתיות משליכות על תחושות רגשיות. בכוונתנו לנסות לברר את התחושות הרגשיות השליליות של בני הנוער ביחס להלכה ולנתח על איזה רקע תפיסתי הן מבוססות, וכיצד הן נובעות מהתפיסות⁶. נשתדל להציב כיווני חשיבה בדבר עיצוב תפיסות בנוגע להלכה ורעיונות בנוגע לאופן לימוד ההלכה שיש בהן להערכתנו פוטנציאל לפתרון חלק מהקשיים התפיסתיים והרגשיים שחווים בני נוער, וכתוצאה מכך לסייע לגרום לבני הנוער תחושות חיוביות יותר ביחס להלכה.

הכרת תפיסות שונות בנוגע להלכה והצגת ההלכה על מאפייניה, יתרונותיה וחסרונותיה, מטרותיה ואילוציה, עשויים לאפשר תיאום ציפיות של נער דתי כלפי הלכה. תיאום ציפיות זה מצידו עשוי למנוע או לצמצם ציפיות שאינן ריאליות או למנוע היווצרות ציפיות נכזבות.

שיטה

בכדי לתאר צורות יחס של בני נוער דתיים אל ההלכה נבחר את היחס להלכה של בני הנוער בעיקר מתוך דבריהם של מספר בני נוער דתיים עימם שוחחתי ומתוך ראיונות עם דתל"שים שנלקטו בשני ספרים. לאחר פירוט הממצאים, נשתדל להציגם באופן מעמיק יותר באמצעות ניתוח

---

⁶ תיתכנה תפיסות רבות בנוגע להלכה חלקן מוטעות חלקן הבנות שהינן נכונות באופן מלא או חלקי. תפיסה מוטעית (כגון אמירה גורפת שההלכה "התאבנה") עלולה להוביל לתחושות שליליות כגון: יחס של זלזול, התנגדות וכיו"ב. אולם גם תפיסה שביסודה הינה נכונה, באם אין היא מוסברת באופן המובן לנער ומניח את דעתו, עלולה לעורר תחושה שלילית.

איננו תמימים לטעון כי כל התחושות השליליות כלפי ההלכה כולן מבוססות על בעיה הכרתית (טעות תפיסית או אי הבנה), וכי די בהסברה נכונה כדי לשכנע את הכל בדבר נכונות העמדה ההלכתית וליישב קשיים שבלב כלפי ההלכה. אולם, מתוך שאיפה ליצור או לחזק את תחושת השייכות והזהות הדתית, אנו סבורים כי קשיים שונים עשויים להיפתר או להתעדן, לכשתוצג תלותן בתפיסה מסויימת של ההלכה, תוך הסברת אותה תפיסה.

הדברים שהובאו ובסיוע תובנות של מספר אנשי חינוך מנוסים בעלי ידע ונסיון חינוכי עימם שוחחתי.

נקודת המבט של הנערים הדתיים מבוססת על שיחות עם שש נערות ונער. כל הנערים הינם בני כיתה יא, תושבי אלון שבות הלומדים במסגרות חינוכיות שונות⁷. חלקם מוכרים לי. אחרים הובאו על ידי חבריהם. השיחות נערכו אחד ואחד, אחד ושתיים אחד ושלוש.

הנערים נתבקשו להגדיר או לתאר מה זו "הלכה", לתת מספר דוגמאות להלכות הראשונות העולות בראשם, לתאר קשיים שיש להם עם ההלכה בכלל והלכות ספציפיות שמעוררות בקרבם קושי. חלק מהנערים נתבקשו להשיב במסגרת שיחה חופשית. אחרים נתבקשו בתחילת השיחה להשיב על השאלות בכתב. לאחר מכן התפתחה שיחה סביב השאלות והעמדות שהציגו.

נקודת המבט השניה הינה של דתיים לשעבר. לצורך איתור יחסם להלכה קראנו שני ספרים העוסקים בנושא⁸.

הראשון, "נוער הכיפות הזרוקות"⁹ הינו מחקר המבוסס על מחקר שטח שכלל ראיונות עם מאות בנים¹⁰ בגילאי בחרות ובגרות¹¹ שהתחנכו בחינוך הממלכתי דתי ו"חזרו בשאלה". בראש הספר

---

⁷ ביי"ס תיכוניים ואולפנות לבנות: חורב, ראש צורים, קרית ארבע, נוה חנה, וישיבה תיכונית מקור חיים.

⁸ ההבדלים שבין הספרים, כמצויין בסמוך, מאפשרים ואולי אף מצריכים לערוך השוואה זהירה מעמיקה וקפדנית בדבר הממצאים או הרשמים העולים ביניהם. הממצאים והרשמים עשויים להיגזר ולנבוע מהמטרות השונות של כל אחד מהספרים, מדרך המחקר ומדרך ההצגה השונה בה נקטו. עם זאת, השוואה מעין זו חורגת ממטרות מחקר זה.

אין תכליתנו לנתח (אנליזה) ולהשוות בין ממצאים בין הגישות השונות שבספרים ולעמת ביניהן, אלא לצבור היבטים שונים שיש בכולם להעשיר את המידע ואופני ההסתכלות על הנושא שבראש מעיינו – יחסם של בני נוער להלכה. קיומן של מגמות שונות לשני הספרים מחייב אומנם רגישות וביקורתיות מסויימת כלפי הממצאים, אך מאידך מאפשר להרחיב את ההתבוננות על הדת"שים באמצעות הסתכלות ממספר זוויות.

⁹ שרגא פישרמן, נוער הכיפות הזרוקות (1999).

¹⁰ חשוב לשים לב לכך שכל הראיונות הינם של בנים. לפישרמן ישנם גם מחקרים המתמקדים בבנות, אך הם לא נסקרו במסגרת זו.

מבוא ובסופו נספחים העוסקים בניתוח תיאורטי ותיאור מרכיבי התפתחות זהות אמונית. בגוף המחקר מובאים 21 ראיונות (כאמור, מתוך מאות) כשלאחר כל ראיון ניתן ניתוח קצר הכולל דגשים ומסקנות שניתן להעלות מתוך הראיון. הספר נכתב כמחקר פסיכולוגי-סוציולוגי, מנקודת ראות דתית, הינו בעל מגמות חינוכיות מתוך בתכלית להבין את התופעה ולהתמודד עימה.

הספר השני בו נעזרנו הינו "ושיודע לשאול"¹². ספר זה כולל 14 סיפורים של גברים ונשים. הספר ערוך מנקודת מבט חילונית. הספר אינו בעל יומרה מחקרית¹³.

שני הספרים מבוססים על שיחות, אך בעוד ב"כיפות זרקות" הראיונות מוצגים כדיאלוגים, ב"ושיודע לשאול" השיחות מוצגים כמונולוגים¹⁴.

חשוב לציין כי שני הספרים, כל אחד לגישתו, אינם מתמקדים בהלכה. הספרים עוסקים במכלול החיים של אותם דתלשי"ים: ההיסטוריה האישית; היחסים עם בני משפחה, מורים וחברים; שאלות תיאולוגיות; דעות ואמונות; נסיונות ומשברים, והיבטים רבים נוספים. במחקרנו זה אנו ניגשים לבחון את הספרים עם חכה המנסה "לדוג" את האמירות הרלוונטיות לנושא המחקר.

---

¹¹ יש לשים לב שהראיונות נערכו עם בוגרים לאחר שעברו את גיל הנערות. אך כפי שפירשמן מציין במבוא "אומנם רוב הראיונות נערכו עם בוגרים צעירים... אך ניסינו להבין את התהליכים שעברו וחוו בגיל ההתבגרות... בנוסף מקובלת עלינו דעתם של חוקרים הסוברים כי גיל ההתבגרות כיום מסתיים באמצע שנות העשרים ולכן מוצדקת החלטתנו לכלול את המראיינים בשנות העשרים תחת הכותרת 'מתבגרים'.

¹² שמעון לב, ושיודע לשאול (1998).

¹³ ראוי לציין, כי ישנן ראיות מסויימות על מגמתיות שבבסיס עריכת הספר, מגמתיות העשויה להטות את הראיונות ואת המסקנות האפשריות לכיוונים מוכתבים מראש.

דוגמא: בכיתוב על הכריכה האחורית "על אנשים ש"העזו בכל זאת לשאול... מאסו באור האחד... " רוב המשתתפים... קפחו את עיניהם לראות את העוול הנורא שעושה המשיחיות הדתית-לאומנית, יחד עם חסידיה החילונים, לגר היושב בתוכנו".

הדברים בולטים גם בתוכן השיחות. וראו הערת שוליים הבאה.

¹⁴ ייתכן והצגה זו נוחה יותר למטרת הספר כספר פופולרי ביוגרפי, אך היא פוגעת באפשרות הביקורת על האותנטיות של ההתבטאויות. על פני הדברים נראה כי ראיונות שנחזים להיות מונולוג הנובע באורח חופשי מהדובר, הינם למעשה מבוססים על שאלות מכוונות של המראיין. מתקבלת על הדעת הסברא שמספר נושאים חוזרים ונשנים בתדירות ובעוצמה (יחס למין, יחס לגוי ושאלות פוליטיות מדיניות) מעידים על כוונת מכוון של העורך שערך את הראיונות וערך את הספר.

לעיתים היחס להלכה נדון במפורש בנושא בפני עצמו. לעיתים הוא נזכר בדרך אגב תוך התייחסות להפסקת קיום המצוות. נושא ההלכה לפעמים רק נרמז וצריך לנתח או לשער את הרעיון והביקורת המסתתרים מאחרי הערת אגב של המרואיין.

במחקר זה אנו מאריכים בפירוט נקודת המבט של הדת"שים הן בשל האפשרות להסתמך על ספרות המציגה מבחר גדול של ראיונות, וזאת מתוך היצע גדול לאין ערוך של ראיונות שנערכו, אך בעיקר בשל חשיבותה של נקודת מבט זו.

אנו סבורים כי נקודת ראותם של אלו שפרשו מן הציבור הדתי בנוגע ליחסם של בני נוער דתיים כלפי ההלכה הינה מקור רב ערך. מאחר והדת"ש כבר "יצא מן המחנה", עשה מעשה ופרק מעליו עול מצוות, ניתן לשער כי הוא עשוי לתת דין וחשבון נטול עכבות הן לעצמו והן למראיינים. בשל כך, ייתכן ונוכל ללמוד מדברי דת"ש בדבר דעות ותחושות שמקננות בקרב נערים דתיים, אך אין הם מוכנים או מסוגלים להביעם, ואף ייתכן שאין הם מודעים להם. בחירתו של אדם לנקוט בשינוי קיצוני של אורחות חייו נובעת מתחושה חזקה של חוסר הזדהות ושייכות, ועל כן ניתן לראות אצלם בעוצמה רבה תפיסות ותחושות בוסריות שישנם בקרב בני נוער דתיים¹⁵.

נקודת הראות של מורים משורטטת על סמך שיחות עם שלושה מורים בתיכונים שונים¹⁶. עם כל אחד מהמורים קיימתי שיחה אישית שהתארכה כשעה, בה הם נשאלו, לאור נסיונם, מהם לדעתם הבעיות שהם מאבחנים אצל תלמידיהם בנוגע ללימוד והזדהות עם הלכה.

---

¹⁵ עם זאת, יש לזכור כי מניעי "חזרה בשאלה" עשויים להיות מורכבים (כפי שנראה להלן). פעמים רבות אין המניעים מבוססים על שיקולים שכליים עיוניים לא בנוגע לנושאים כלליים בקשר ליהדות ולא בנוגע לשאלות הקשורות בהלכה. בנוסף, משקעים נפשיים עקב הפרישה והשלכות חברתיות ומשפחתיות הנגזרות ממנה עשויים לגרום למשקעים נפשיים שעשויים מצידם להשפיע למפרע על ההתייחסות להלכה והשיפוט של הבעיות הקשורות אליה ומידת השפעתן. כתוצאה מכך, ייתכן שתיאור כפי שהוא מובא מפיו של דת"ש בחלוף שנים אינו משקף באורח מהימן את אשר חש אותו דת"ש בעת שהתגבשה בו החלטת העזיבה או בתקופה שקדמה לאותה החלטה, ועלולה להקשות על "שחזור" אותנטי של מערכת התפיסות והרגשות של הדת"ש במהלך תקופת היותו דתי. מבלי להמעיט בחשיבות הסתייגות זו, דומני שאין בה להשפיע באופן משמעותי על עבודה זו. מאחר ותכלית המחקר איננה לערוך מחקר פסיכולוגי או סוציולוגי על מניעי שמירת זהות דתית או שינוי זהות, נוכל להסתפק בדברים כפי שנאמרו ואין אנו מחוייבים לבחון האם הם אותנטיים ומתי וכיצד נוצרו. אנו מתמקדים בדימויים, בציפיות ובתחושות.

¹⁶ תודתי לאיתן אנסבכר משיבת "נוה שמואל" באפרת, דניאל גוטנמכר משיבת "מקור חיים" (שטיינולץ) בכפר עציון, ולמשה טור פז (קינלי) מתיכון "פלך" בירושלים.

כמובן לא ניתן לקבוע מסמרות ולצייר תמונה מונוליטית לכל נקודת מבט. אין לצפות לאמירה חד משמעית כוללנית המתיימרת להציג את העמדה או התחושה של הַנַּעַר הדתי כפי שהיא מצטיירת בעיני בני הנוער, הדתלי"שים או המורים. כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות, וכשם שכל אחד נראה שונה כך הוא גם רואה באופן שונה.

כנגד זאת נבהיר ונאמר כי איננו מתיימרים לערוך מחקר ייצוגי סטטיסטי אלא מחקר איכותני. איננו באים לקבוע מהי העמדה של ציבור מסויים, ואף לא איזו עמדה הינה עיקרית/ מייצגת/ שכיחה. אין לנו מטרה לאתר נתון או מסקנה אלא לתאר דעות ותחושות. מגישתנו אף נגזר כי קיומן של נקודות מבט נוספות אינו פוגם ב"אמינות" הממצאים ובתוקף שלהם כפי שהיה לו עסקנו במחקר ייצוגי כמותי. נקודות מבט נוספות היו רק מאפשרות הגדלת שדה הראיה ומעשירות את היצע הממצאים, אך כמובן הדבר היה מחייב היקף מחקר גדול בהרבה. לענייננו, די בקיומן של מספר נקודות מבט השונות זו מזו בזהות, בגיל, בתפקיד, בהנחות המוצא ובמטרות על מנת להציג תמונת עולם מורכבת ולא חד צדדית.

הארה אחת נוספת, שעל אף שתורחב בהמשך ראוי להציגה בתמצית עוד מראש לשם הבהרה. כאשר ערכנו בירור בנוגע ליחס להלכה, ביקשנו התייחסות להלכה במובן הרחב ביותר שלה, ללא הבחנה בין משמעויות שונות, תחומים, דרכי גילוי ותדמיות שונים. כאמור, להלך נרחיב ונסביר את ריבוי המשמעויות ואת השלכותיו, אולם בשלב זה די אם נשים לב כי השאלות התייחסו להלכה באופן כללי.

השראה מסויימת קיבלתי גם מדברים שבכתובים. כגון: יוסף כפיר, הוראת תושבע"פ בביה"ס העל יסודי – משימות, קשיים ודרכי פעולה, **מכילין** (תבונות, תשנ"ח), 237; אהוד רוסט, שילוב מחשבת ההלכה ומקורותיה בשיעורי דינים, **מכילין** (תשנ"ח), עמ' 77.

בשנתיים שחלפו נערכה גם התכתבות על דפי עיתון "הצופה" בנוגע להוראת תלמוד ובה נדונו חלק מההיבטים המועלים כאן.

חלק א. יחס בני נוער דתיים להלכה

בחלק זה בכוונתנו לסקור את יחסם של בני נוער דתיים להלכה. תחילה במישור השכלי הכרתי – מהן תפיסותיהם את המושג הלכה ומשמעויותיו. לאחר מכן במישור הרגשי תחושתני – מה יחסם ותחושותיהם כלפי ההלכה בכלל ותכונות מסויימות של ההלכה בפרט. בירור התפיסות והתחושות ייעשה בהתבסס על שני מקורות עיקריים: בני נוער דתיים והדתל"שים.

משמעות המושג "הלכה" בעיני בני הנוער

בני נוער דתיים

הנערים הדתיים נתבקשו לתאר בתמצית מהי "ההלכה". להלן מקבץ המשמעויות שנתנו למושג: דרך חיים, הנחיות מחייבות לחיים בנוגע להתנהגות, חוקים, צוים של אסור ומותר. שולחן ערוך. הדוגמאות השכיחות של הלכות, שהינן האסוציאציות הראשונות שהובאו על ידי הנערים, כללו: איסור מלאכה בשבת; צניעות, "קול באישה ערוה" (אסור לשיר לפני בנים); איסור חמץ בפסח; קרבנות; כשרות; קריאת מגילה; הלכות תפילה; סנהדרין (הקמה+ניהול). מדוגמאות אלה עולה כי הקונוטציה הראשונית והעיקרית שמעוררת ההלכה הוא עיסוק בענייני איסור והיתר שבין אדם למקום. בנוסף לדוגמאות שלעיל, ציינה אחת הנערות כדוגמא להלכה "בין אדם לחבירו (ערכים של כבוד ונתינה)". אם כן, גם כאשר צויין היבט המתקשר לבין אדם וחבירו הכוונה היתה לעקרון כללי של נתינה ולא לדין ספציפי בנושא מסויים.

נדמה כי ניתן לחלץ מתוך המשמעויות שהוצעו ומהדוגמאות שניתנו הכללה מסויימת בנוגע לדמות ההלכה בעיניהם. ההלכה נתפסת במובן צר מחד ובמובן רחב מאידך.

במובן צר, מבחינת תחומי העיסוק שלה. המשמעות העיקרית ובוודאי הראשונית שעולה בעיני הנערים בנוגע ל"הלכה" היא **מכלול הדרישות הנורמטיביות השייכות לתחום ש"בין אדם למקום"**.

במובן רחב, מבחינת מקור הדרישה הנורמטיבית. ההלכה כוללת כל הוראה המתארת מה צריך ורצוי כי יהודי יעשה. לעניין זה אין הנערים מבחינים בין סוגי נורמות שונות בהתאם למקורה של הדרישה ותוקפה הנורמטיבי (דין תורה, תקנת חכמים, הוראה מוסרית, מנהג, חומרה או סוג אחר).

על אף שמספר בני הנוער הדתיים המרואיינים והדוגמאות שהביאו אינם רבים די הצורך להסיק מסקנה מבוססת, נוכל לאשר את טיעוננו על סמך עיון בדברי הדתלי"שים, כפי שנעשה בסמוך. היבט נוסף, שבדברי בני הנוער הדתיים רק נרמז אך בראיונות עם הדתלי"שים הינו מפורש ובולט, הינו התייחסות פורמליסטית להלכה הכתובה. אפיון ההלכה כחוקים, וזיהוי ההלכה באמצעות ציון ספר השולחן-ערוך, לדעתנו, מרמז כי לנורמות הכתובות כלשונם אופי מחייב.

דתלש"ים

כיצד ההלכה נתפסת בעיני דתיים לשעבר, ובעיקר כיצד נתפסה על ידם בתקופה בה היו עדיין משוייכים לחברה הדתית ומזוהים כדתיים אם בעיני עצמם ואם בעיני אחרים? כיצד הם מגדירים הלכה? מהם תחומי השפעתה על חייהם?

כמובן העמדות אינן אחידות. חשוב להזכיר כי הנושא לא נבחן באופן מפורש, והמרואיינים לא נשאלו בצורה מסודרת על נושא זה ועל פרטיו. עם זאת, נדמה כי ניתן למצוא מספר היבטים ואופני התבוננות מאפיינים ושכיחים.

מערכת של חוקים מחייבים

התייחסות להלכה כאל מערכת של חוקים חוזרת ונשנית בקרב מרואיינים. המרואיינים מציינים כי ההלכה היא מכלול של **כללי התנהגות**.

"בעיני רן היהדות נתפסה כקובץ של חוקי התנהגות שעליו לקיים מבלי להרהר אחריהם. להיות דתי משמעו להקפיד על כללי התנהגות ברורים" (רן, כיפות זרוקות, 160)

"הדת מציגה עולם ברור. מסגרת מסודרת של איך צריך לחיות" (נעמה י., ושידוע לשאול, 37)

מוטיב המרכזי בתורה שלו (של ליבוביץ ח.א.), זה שמירת מצוות. המהות של עבודת השם... זה לשמור מצוות. חוץ מזה אין שום דבר.

תפסתי את היהדות כשחור ולבן. כל מה שכתוב ב'שולחן ערוך צריך לעשות'. כל השאר – אמונה, רגש, רוחניות ומתח דתי – לא מהווים תנאי הכרחי לחיים דתיים מלאים... (יובל, ושידוע לשאול, 147).

אומנם בציטוטים המובאים כאן מדובר על "היהדות" או "הדת", אולם בפשטות הדברים הכוונה להלכה, כאשר הדוברים, כמשיחים לפי תומם, מביעים עמדה לפיה ההלכה היא מרכיב מרכזי, או אף בלעדי, בדת היהדות¹⁷.

כמובן חשוב להוסיף כי הכוונה לכללי התנהגות **מחייבים**, להבדיל מכללי נימוס או כללים של התנהגות מוסרית ראויה שהינם כללים במובן של התנהגויות מקובלות. ההבדל העיקרי בין שני סוגי הכללים הוא שכללים מחייבים, הינם כללים המאופיינים בתכונות של כפיה, העדר בחירה חופשית והעדר קבלה וולונטרית של מחויבות לאותו הכלל.

אפיון זה של ההלכה, כמערכת של כללים מחייבים, הינו טבעי. אין הוא מאפיין הסתכלות ייחודית של דתל"שים. עם זאת, מתוך דבריהם נוכל להדגיש מספר היבטי משנה הקשורים לעובדת ההתייחסות להלכה כאל מערכת של חוקים.

---

¹⁷ אומנם דבריו של יובל שהתבסס על ליבוביץ, הינם הברורים והחדים ביותר. אולם גם הוא מעיד כי גישתו של ליבוביץ אינה מאפיינת את רובה של הסביבה הדתית, ועל כן יש להיזהר מלהכליל את דבריו על ציבורים רחבים יותר. אך יש לזכור כי לגישתו של ליבוביץ ישנה השפעה על קבוצות מסוימות המזוהות עם דעותיו ודרכו. כמו כן, יש לזכור כי גם אם גישות אחרות אינן מסכימות לבלעדיות של ההלכה ואף אינן מסכימות לאופן התיאור של ההלכה כפי שהוא הוצג על ידי ליבוביץ, הרי שגם הן מסכימות בדבר המרכזיות והדומיננטיות של ההלכה ביהדות.

הוראות הקובעות גבולות - מספר מרואיינים מציינים את עובדת היות ההלכה קובעת גבולות, או באופן אחר של ניסוח, הכוללת נימה של הסתייגות, ההלכה מטילה **מגבלות**. מטבע הדברים, או מעצם הגדרה, מערכת של כללים נורמטיביים קובעת מה מותר ומה אסור וממילא היא קובעת הגבלות וגבולות על פני חופש התנהגות שהיה קיים אילולי אותן הוראות הלכה.

"היינו ממש חברים ואז התחיל הלחץ של כל המגבלות. בחדר לבד אסור להיות, אפילו בפארק בלילה אי אפשר, על נגיעות בטח אי אפשר לדבר... כל העסק הזה של הלכות וכי נתפס אצלי קצת יותר מדי ברצינות והאמת היא שהחיים באמת יותר פשוטים ונעימים כשקצת פחות מוגבלים..."
(עקיבא, כיפות זרוקות, 114)

מערכת של חובות ואיסורים שלצידה מערכת של גמול וענישה בגין הפרתן – מערכת של נורמות מחייבות מניחה בדרך כלל קיומו של גורם אכיפה וענישה שיש ביכולתו לפקח, לתפוס ולהעניש את המפירים את הנורמה. מערכת של נורמות שבין אדם למקום, לצד קיום אפשרי (בתנאים מסויימים) של ערכאה אנושית שיש ביכולתה לאכוף את הנורמה הדתית, מבוססת על אמונה כי הנורמות נבחנות ונשפטות ע"י אלוהים, שאינו רק מקור הדין (הרשות המחוקקת) אלא גם הדיין (הרשות השופטת) וגם שליח בית דין המוציא לפועל ומגשים את הנורמה (הרשות המבצעת).

"יהדות נתפסה בעיניו (כמו בעיני הוריו) כקובץ כללי התנהגות שאם אין שומרים עליהם יבואו צרות על האדם" (טומי, כיפות זרוקות, 123)

אמירה רווחת מאוד בקרב הדת"שים היא "אם תעבור עבירה – אש תצא מן השמים" (אף כי ישנם חריגים המציינים כי לא חשו כך מעולם). הערה זו מעידה על דימוי חזק של ההלכה כמערכת של ענישה וגמול. אגב, חלק מהמרואיינים ציינו זאת על אף שהדגישו שלא האמינו בכך ולא ציפו לכך. עובדה זו מעידה על היות הדימוי רווח.

אי הבחנה בין סוגים ורמות שונים של הנורמות

חלק מהדתלי"שים בראיונותיהם מציגים מגוון דוגמאות לדרישות הלכה ולנורמות התנהגות הקובעים בעיניהם רמת דתיות. לצד איסורי דאורייתא (כשמירת שבת, יום כיפור ומאכלות אסורים) וחובות דאורייתא (תפילה, תפילין ועוד) ניתן למצוא הוראות כלליות יותר (כצניעות, הרחקות בין גבר לאישה, קול באישה ערוה) ומנהגים (איסור גילוח בספירת העומר). חלק מהמנהגים הינם בעלי אופי של סמל מובהק שנתפס חשוב כדין דאורייתא (כחבישת כיפה). ניתן גם למצוא מרואיינים המזהים אמת מידה של דתיות (שכנראה נמדדת באמת מידה של אדיקות התנהגותית על פי נורמות ההלכה) על פי התנהגויות שקשה לראותם כדרישות הלכתיות מובהקות והן שייכות יותר לתחום של נורמות חברתיות¹⁸: **"הייתי מאוד דתי... הייתי הולך עם ציציות בחוץ, גרביים עם סנדלים"**¹⁹.

"אבא שלי הולך כל יום לבית הכנסת להתפלל שחרית. על מנחה וערבית הוא לא מקפיד... אנחנו דתיים לאומיים מהפחות קיצוניים. אבא שלי מתגלח בספירת העומר..." (נאור, כיפות זרוקות, 141).

"שמרתי על הרבה דברים: חבשתי כיפה גדולה... ציציות בחוץ ולא הלכתי לים מעורב... אשתי תכסה את כל הראש" (רן, כיפות זרוקות, 155)

תופעה רווחת שמצאנו בקרב מרואיינים היא נטיה לזהות את ההלכה כ"כל מה שכתוב בשו"ע" ומכאן ישנה התייחסות שכיחה לפיה הנער מצפה מעצמו ואף תופס את ההלכה כמצפה ממנו לנהוג לפי כלל האומר "אם אתה דתי אתה צריך לשמור על כל מה שכתוב בשולחן ערוך"²⁰.

---

¹⁸ ייתכן והיבט זה מצביע על גישה שונה מהגישה שהוצגה בסמוך לפני כן בנוגע להיות ההלכה מערכת של חוקים מחייבים. הדבר תלוי במשמעות שמייחס הדתלי"ש להקפדות אלה. האם הוא תופס אותן כקיום נורמות הלכתיות ואין הוא מבחין בעובדת היותן בלתי מחייבות מבחינה נורמטיבית, או שמא הוא מבין את ההבדל ובכ"ז רואה בנורמות חברתיות אלה מדדים לדתיות על אף שאין הם מבטאים נורמות הלכתיות מחייבות.

¹⁹ נוער כיפות זרוקות, 132. וכן ראו 99.

²⁰ ייתכן מתאם בין גישה פורמליסטית לבין נטיה ליחס משקל מרכזי ואולי אף בלעדי לעובדת היות הלכה כתובה בספר הלכה, מבלי להבחין בין הרמות הנורמטיביות השונות. אומנם, הקשר אינו הכרחי, וייתכן כי דווקא פורמליסט ייטה להעמיק חקור ולבדוק את מקורן הפורמלי של אל אחת מההלכות הכתובות זו לצד זו.

”קיבלתי את כל מה שאמרו לי בוודאי את כל מה שכתוב בהלכה... נהגתי לפי מה שכתוב ב'שולחן ערוך' והתלבשתי מתחת לסדין או מגבת כדי לא לראות את עצמי בעירום” (שאול, ושודע לשאול, עמ' 12)

אומנם, חשוב לציין כי תפיסה זו אינה בלעדית. ישנם כמובן בני נוער רבים המודעים למורכבות ההלכה, ריבוי רבדיה ותהליך התפתחותה. כפי שנראה בהמשך, ישנם נערים שדווקא מודעות להיבט זה היא שיוצרת אצלם קושי הזדהות.

מערכת כללים פורמליסטית

לצד התייחסות להלכה כאל מערכת של כללים מחייבים, ניתן לראות כי ישנו דגש נוסף רווח לפיו ההלכה הינה מערכת של כללים פורמליסטית משפטית²¹.

גם כאן ניתן לראות כי התייחסות זו אינה מתמקדת אך ורק בהלכה כמערכת כללים פורמלית, אלא גם מרחיבה את הייחוס הנ"ל אל היהדות / הדת / החברה הדתית תוך שהם מתארים אותה כבנויה על חוקים. ההלכה הפורמלית ממצה את היהדות, ולהלכה תדמית של ייקוב הדין את ההר ואין מרחמים בדין.

הדתיים לא יודעים לוותר לעצמם ואפילו רואים בזה ערך רע. החברה הדתית בנויה על חוקים ועל איך לשמור את כולם בתוך החברה. לכן העניין שלה [נגד ח.א.] לוותר הוא כל כך חזק (ירון ש., ושודע לשאול, 81)

גישה פורמליסטית זו באה לידי ביטוי במספר היבטים.

(א) **ניתוק בין ההיבט ההתנהגותי הנדרש מהאדם הדתי שומר המצוות לבין היבטי אישיות**

אחרים: מוסר, רגשות, ערכים והגיון.

---

²¹ לעיון בעיקריו של מושג הפורמליזם המשפטי, ראו מ' מאוטנר, ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי (תשנ"ג), פרק א'. הוא מציין 4 עיקרים: (א) ארגון נורמות המשפט במערכת בעלת הגיון פנימי; (ב) ניתוק המשפט מן המימד הערכי שלו; (ג) יצירתיות מוגבלת במסגרת ההליך השיפוטי; (ד) ודאות ויכולת תכנון כיעדים מרכזיים של מערכת המשפט.

תפיסה של ההלכה כקובעת נורמות התנהגות שאינן מתיישבות בהכרח עם היבטי האישיות האחרים, ועשויות אף להיות בעימות עימם.

"יש את הפסוק לא תסורו ממנו ימין ושמאל. אומרת הגמרא 'אפילו הוא אומר לך על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל' יש את ההגיון שלך ויש את ההגיון של התורה, ובסופו של דבר... כשאתה מגיע לדרך ללא מוצא או לסתירה ההגיון של התורה קובע... ברגע שאתה מפעיל את ההגיון שלך בניגוד להלכה, חצית את הקו ואתה כבר לא דתי." (שאול י., ושודע לשאול, 22)

(ב) **גישה פורמליסטית מתמקדת בצורה ובביטוי החיצוני, וממעיטה או אף מתעלמת מהתוכן הפנימי, מהנימוקים והטעמים של הנורמה.**

"בישיבה... כל הזמן אמרו לנו איך להתנהג ולא למה. הם הדגישו את ההתנהגות על חשבון השאלות" (דרור, כיפות זרוקות, 178)

"אם היו מלמדים אותנו אחרת, במקום ללמוד מהר בשביל להספיק חומר לבגרות היו מסבירים לנו 'למה' אנחנו עושים את מה שאנו עושים" (נועם, כיפות זרוקות, 36);

"לא היו לי בעיות עם המגבלות של הדת, אלא בענין זה שאין תשובות – לדוגמא פרה אדומה" (נח, כיפות זרוקות, 59)

"נעשה ונשמע פשוט עשינו מה שאמרו לנו... לא נתנו לנו ערכים יהודיים, אלא דרך חיים. כמו שמצחצחים שיניים בבוקר כך יש כיפה ושומרים שבת. בלי ערך, ככה עושים. לא היה למה ואיך, רק – ככה! (רמי, כיפות זרוקות, 49)²².

(ג) **התייחסות לפסיקת הלכה כתהליך טכני ופורמלי שאינו נדרש להתיישב עם הדעת או לתאום תחושות צדק ותודעות מוסר.**

---

²² הוא מכיר בכך שמדובר בדרך חיים, אך זאת רק במובן החיצוני של המילה. המשל אינו מדויק. שהרי ביחס לצחצוח שיניים ברור לכל בר שן מדוע מצחצחים שיניים. פעולה זו אינה רק נימוס אלא דרך חיים מובן ומוצדק. לעומת זאת, ביחס לשמירת שבת הנימה היא כי נדרש רק המעשה החיצוני ללא הבנה וללא משמעות.

מגישה המתייחסת להלכה כאל מערכת כללים פורמלית ולא מערכת ערכים תכליתית נגזרת גם אפשרות להתייחס להלכה כאל מערכת המאפשרת הכרעות הלכתיות שאינן קבילות מבחינה שכלית או מוסרית.

החבריה היו יוצאים... למסע עונשין ונקם ושוברים חלונות של סתם מכוניות ערביות חונות ברמאללה. אמרתי להם: 'מה שאתם עושים הוא לא מוסרי ולא הלכתי, ואתם יעני נחשבים ומחזיקים מעצמכם בני תורה...' לא הצלחתי להבין את זה דווקא בגלל הראיה ההלכתית הקפדנית שלי. לדעתי, זה ממש אסור לפי ההלכה. **הם בטח מצאו איזה רמב"ם שאומר שמוותר לעשות את זה** (רוֹן כ., ושיודע לשאול, 48)

דבר זה בוודאי יכול להתקשר לסוגי דינים הקשורים בהערמות²³. עצם המונח, על הקונוטציה שלו, והגליטימציה שיש בהלכה לשימוש בטכניקות פורמליסטיות העוקרות הלכות מפורשות, מעורר קושי עיוני ורגשי.

דוגמא קיצונית ניתנת בדבריו של רוֹן כ. המציין תקופה בה נהג בהקפדה מחמירה וכללית לצד חוסר הקפדה בתחום ספציפי. עם זאת, כשהפריע לו איסור הלכתי, באותו שלב לא העיז לפעול חזיתית כנגד הלכה ומצא "פתרון" בדמות טבילה במקווה שאפשרה לו לדעתו להמשיך לומר "טהור אני" בעוד מלוא תאוותו בידו:

הקפדתי על הכל, בקלה כבחמורה. רק בענייני בחורות לא ממש הקפדתי... רציתי לשכב איתה, אבל הפריע לי האיסור ההלכתי.
בסוף, אחרי הרבה חודשים יחד, מצאתי **פיתרון פסוודו-הלכתי**, שגדולי הרבנים בטח לא היו חותמים עליו. ביקשתי ממנה לטבול בים אחרי המחזור כל חודש, כי מבחינה הלכתית הבעיה העיקרית היא לשכב עם נידה. (רוֹן כ., ושיודע לשאול, 45)

נדמה לי כי ניתן לראות בסיפור זה ביטוי לתפיסה של ההלכה כשיטה פורמליסטית, רשימת הוראות שיש לקיימם או כללים טכניים שניתן להשתמש בהם באופן פורמלי²⁴. אומנם, יש לשים לב לכך שגם הוא עצמו מכיר בכך שמדובר בפיתרון **פסוודו הלכתי**²⁵.

---

²³ וידועה הבדיחה על שלושה יהודים שביקשו למצוא היתר לעישון על פני הדרישה של "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם". הרפורמי הסביר שהאיסור אינו תקף עוד. הקונסרבטיבי טען שהאיסור תקף אך אינו חל על המקרה המדובר מאחר ומדברת על תקופה אחרת ונושא אחר. האורתודוקסי פתר את הענין בקלות. הוא מכר את הריאות שלו לגוי...

הלכה ומדיניות

היבט מעניין נוסף העולה מדברי הדת"שים מתייחס לזיקה שבין הלכה לבין השקפת עולם מדינית. מרואיינים רבים (ובעיקר בספר "ושיודע לשאול") מציינים כי לשינוי הזהות הדתית שלהם נלווה שינוי בהשקפת העולם המדינית. לכאורה הדבר מעיד על זיקה שבין ההלכה לבין תפיסת עולם מדינית. ניתוח ראשוני של המתאם בין שמירת הלכה לבין עמדה מדינית מסויימת נוטה לשייך את העמדה המדינית שנקטה בעבר לעמדה הלכתית שהשתייכה למחוייבות ההלכתית בטרם זנח הדת"ש מחוייבות זו, ולראות בה כחלק ממכלול ההוראות הנורמטיביות. במילים אחרות, הקישור שעושים המרואיינים בין מחוייבות להלכה לבין השקפת עולם מדינית מסויימת, משתמע ממנו כי השקפת העולם המדינית קשורה ונובעת מקביעה הלכתית.

עם זאת, כאשר אנו מוצאים התייחסות מפורשת לשאלת הזיקה בין ההלכה לבין מדיניות, אנו דווקא מוצאים ביקורת של המרואיינים על זיקה זו. הם תופסים אותה כזיקה מניפולטיבית.

---

²⁴ שימו לב כי המרואיין מפריד בין ההלכה לבין נושאי דברה. הוא מתיימר לדעת מה הבעיה ההלכתית וכיצד ניתן לפתור אותה, וכך הוא מצליח להסתדר עם ההלכה. אך חוץ מההלכה ישנם הרבנים, שלהם עמדות והכרעות. ברור שהרבנים מכירים את ההלכה. הוא לא אומר שהפתרון המוצע על ידו אינו מוכר להם או מוכר על ידם כנכון, אלא שהם "לא היו חותמים עליו". כאילו יש שיקולים חוץ-הלכתיים המשפיעים על אותם רבנים לפעול מחוץ להלכה.

²⁵ וראו דבריו הבוטים בסמוך לאחר מכן, לפיו הוא המציא פתגם עממי לפיו (ב"תרגום חופשי" ללשונו המשולחת) כאשר "האיבר רעב שולחן ערוך סגור" אם כן הוא דווקא מעיד על עצמו כי בנסיבות אלה התעלם מהשולחן ערוך ולא פעל תוך התאמה להלכה, אף שהוא אומר "אצלי הוא (השולחן ערוך. ח.א.) לא היה סגור לגמרי".

ראוי לציין כי דווקא בחור זה שהעיד על עצמו כי הקפיד מאוד על קיום מצוות, והיה בעל תפיסה של אמת אבסולוטית, הגיע בסוף למצב בו הוא מעיד על עצמו בצורה מפורשת וניסוח שהינו בוטה יותר מיתר המרואיינים, כי הוא לא רק אינו שומר מצוות אלא פועל בצורה חזיתית כנגד. דווקא לו "הזדמן" להתחתן באופן שאינו רק שלא על פי ההלכה אלא כנגד ההלכה באופן מתריס. "כשאתה כוהן שמתחתן עם גרושה, זה 'המכה בפטיש' של החזרה בשאלה. בעצם אתה אומר: זה, כל החברה הדתית לא מעניינת אותי יותר, כל הציוויים ההלכתיים לא מעניינים אותי יותר..."

מאידך, הוא מציג עמדה מרוככת לפיה הוא סבור כי כנראה ישנה הבחנה בין הלכה לבין פרקטיקה "אז נכון שמבחינה הלכתית זה אולי קריטי, אבל כנראה שלרוב האנשים הדתיים יש את השכל הישר להבין שבדברים כאלה של אהבה, כשאתה מוצא בת זוג, אז אתה הולך על זה ואפשר להתגמש."

”מבחינה הלכתית אתה יכול להיות סופר מקפיד ולהסכים שצריך להחזיר שטחים. הגישה של גוש אמונים היא לא באמת דתית הלכתית” (רוץ כ., ושיודע לשאול, 49)

אם כן, מדברים אלה עולה כי ישנה תפיסה של ההלכה ככוללת רק נורמות התנהגות בתחומים מסויימים, אך תחומים אלה אינם כוללים קביעת עמדות ונורמות בנושאים מדיניים.

יחס רגשי של בני הנוער כלפי הלכה

לאחר תיאור המרכיב הראשון של היחס השכלי הכרתי להלכה ופירוט תפיסות שונות של ההלכה בעיני בני הנוער הדתיים, נפנה להתייחס למרכיב השני של היחס הרגשי תחושת, ונתאר את הרגשות והתחושות שההלכה מעוררת בקרב בני הנוער.

נציין כי עיקר וההכוונה של המרואיינים היתה לתאר את התחושות השליליות או הבעייתיות, מתוך כוונה מודעת מטעמנו להתמקד בדרוש ליבון ותיקון. על כן לא ניתן לומר כי התיאור הרגשי הוא משקף את מכלול הרגשות. ישנם גם רגשות חיוביים או מעורבים, אך אנו ביקשנו רק את הקשיים והביקורת.

כמקודם, נפתח בדבריהם של בני הנוער הדתיים שרואינו על ידי.

בני נוער דתיים

הנערים הדתיים נתבקשו לתאר מהם התחושות שמעוררת אצלם ההלכה²⁶. חלקם תיארו תחושות של ביקורת וחוסר הזדהות (“לפעמים אתה כועס כי [האיסור] נראה מגביל, מחמיר ולא מובן”;

כלפי נושאים מסויימים ציינו הנערים “מאוד שטותי”, “מטופש”. נמתחה ביקורת על ההלכה

---

²⁶ חובה עלינו לציין כי הנערים קיבלו מראש הסבר כללי על כיוון המחקר, ונאמר להם באופן מאוד כללי כי ישנה שאיפה לברר שאלות המטרידות אותם. לפיכך, הנערים התכווננו למגמה זו והביעו שאלות וקשיים, ולא ניתן לומר כי זוהי עמדתם הכוללת. סביר להניח כי אילו נשאלו באופן “נייטרלי” בנוגע ליחסם היינו מקבלים תמונה מאוזנת יותר. כ”כ יש לציין כי למרות ההטיה האמורה, חלק מהנערים טרחו לציין לצד הביקורת גם תחושות הערכה כלפי ההלכה (“אני מעריכה מצוות של להשכין שלום בין בני אדם ולכבד אחד את השני”).

הנתפסת לעיתים לפרטים טכניים וחיצוניים כאורך השרוול ומטשטשת וממעיתה תכנים מהותיים ופנימיים, ערכים ואופי).

אחרים תיארו תחושות של קטנות למול ההלכה (חוסר ידע, פחד מלטעות, העדר יכולת לשמור את הכל).

חלק מהנערים אף ציין כי לעיתים מתעוררים אצלם ספקות בנוגע לתוקף ההלכה, ספקות הנובעים בעיקר מההכרה בדבר המעורבות האנושית ביצירת הלכה ("לאדם יש יד בקביעת ההלכה. אז אולי הוא שינה וזה לא מה שצריך להיות"). אותם נערים התייחסו לנושא זה כמעורר "ספקות" בעיקר בהקשר שכלי הגיוני. ספק שכלי עשוי מצידו לגרום לערעור באמונה, בתחושת המחוייבות וברגשות ההזדהות. גילויים מפורשים מעין אלה נראה להלן.

כאשר נתבקשו בני הנוער הדתיים לתאר דוגמאות של הלכות המעוררות אצלם קושי או הסתייגות, ניתן באופן כללי לומר כי הם העדיפו לתאר קשיים כלליים. כך למשל התייחסו לתופעת המחלוקת "איך ייתכן שישנן דעות שונות ואף הפוכות? כיצד ניתן לדעת מה נכון?". נושא נוסף שהועלה הוא קיומם של מנהגים שונים והלגיטימציה ואולי אף החובה שכל אחד ינהג לפי הרב שלו ("אם כל אחד עושה לפי הרב שלו, נובע בעצם שכל אחד עושה לפי עצמו").

דוגמאות פרטניות שניתנו: קטניות בפסח; בשר בחלב – הפרדת שעות והמנהגים השונים בכך.

בקרב בני הנוער עימם שוחחתי, לא מצאתי בדרך כלל טענות חריפות כלפי ההלכה. מאחר ולא מדובר במתודה כמותית, והקבוצה שנבחרה הינה גם קטנה וגם בעלת שונות קטנה לפחות בנוגע לאופי הנערים ובית הגידול שלהם, לא ניתן להסיק מכאן מסקנה כללית כלשהי. כמובן, גם העובדה שמדובר בראיונות קצרים ועם נערים שיש עימם היכרות מסויימת²⁷ מקשה על הסיכוי ליצור מידת פתיחות שתאפשר לגלות קשיים פנימיים יותר, אם ישנם, או לעודד התבטאות ביקורתית גלויה. אף על פי כן, היתה נערה אחת שכן הביעה עמדות חריפות שאף הובעו במעורבות

---

²⁷ מבחינה זו, היכרות מעמיקה או להיפך העדר היכרות וקיומו של "מסך" בין המראיין לבין המרואיין עשוי להניב תוצאות גלויות ופנימיות יותר.

רגשית חזקה. דבריה הופנו בתחילה לגבי עצם העיסוק בנושא (זה בדיוק כמו בבית ספר ובתנועות הנוער. תמיד מדברים על זה. מנסים לחנך אותי ולשכנע אותי), אך לאחר מכן הופנו גם כלפי ההלכה²⁸.

דת"ל" שים

תפיסת ההלכה כמערכת של כללים מחייבים, וההיבטים הנגזרים מתפיסה זו (עובדת קביעת גבולות והתודעה של ההלכה כמערכת של שכר ועונש) עשויים באופן טבעי לעורר תרעומת, תחושה של ריחוק והתנגדות לקבלת העול ולכפיה הגלומים בתפיסה זו.

"זה עצם ההגבלה והסייגים, עצם זה שמישהו יחליט בשבילי עם מי כן... במקום שאני אחליט לעצמי... תחי היהדות האלסטית... עושה מהיהדות משהו מאוד גמיש, נוח, אלסטי כזה... מרשה לעצמי לעשות מה שאני רוצה ועוברת את הגבולות ההלכתיים... (נעמה י. ושיודע לשאול, 38)

אני צריכה עכשיו תקופה **בלי גבולות בכלל**... נתתי לעצמי חופש מוחלט (דלית נ., ושיודע לשאול, 62)

"לא אהבתי שכפ²⁹ עלי לעשות דברים הקשורים לדת כמו ללכת עם ציצית" (מאיר, כיפות זרוקות, 85)

"אבי השליט משטר קפדני ותוקפני כלפי ילדיו. אבי נהג לכפות עלינו לקיים מצוות ומנהגים משפחתיים..." (אמיר, כיפות זרוקות, 163 ואילך).

---

²⁸ האמירות לא היו קיצוניות או נדירות בתוכן ("החומרות מכעיסות", איך ייתכן ששתי דעות במחלוקת יהיו נכונות? ועוד...), אך נאמרו בהתרסה ובהתרגשות שהעידו על מעורבות רגשית גבוהה.

²⁹ לא נעלם מעינינו כי הדוגמאות המצוטטות מתיחסות לכפיה אנושית. כמובן משטר קפדני ותוקפני עשוי להיות גם שלא בקשר למצוות והלכות. אף על פי כן, אנו חושבים שתחושת הכפיה מתייחסת כלפי ההלכה. ראשית, בשל זיהוי שנוצר בין ההלכה לבין מייצגיה (מחנכים, הורים ושאר מיני כופים), שהרי בעצם הכפיה המייצגים מציגים בפני הנער תדמית מסויימת כיצד לדעתם צריכה להיתפס ההלכה – כמערכת של נורמות שיש לכפותם על האדם. שנית, גם בהעדר כפיה מעשית על הנערים, תיתכן תודעה של כפיה והעדר אוטונומיה מעצם העובדה שמדובר במערכת של כללים מחייבים שהנער אינו מסכים להם, אינו מבין אותם והם נקבעים על ידי גורמים שהנער אינו מזדהה עימם. וראו להלן.

חלק מהמרוויינים שראו בהלכה מערכת של נורמות הגורמת להתנגשויות קשות בין המציאות לבין הנורמה. ההתנגשויות יכולות להיות במישור של פיתוי שקשה לעמוד בו. דוגמא חוזרת ונשנית הינה נושא של בינו לבינה (נגיעות, קול באישה ערווה, ייחוד, יחסי מין).

שמרתי מצוות באופן כללי אבל על דיני אישות כבר לא שמרתי (נעמה י. ושיודע לשאול, 34)

"כשהאיבר רעב שולחן ערוך סגור" (רונן כ., ושיודע לשאול, 45)

אך ההתנגשויות יכולות גם להיות במישור של דרישות נורמטיביות שנראות לדת"ש כמטילות עליו חובות ואיסורים שבסיטואציות מסוימות מכניסות אותו לדילמה מאוד קשה מבחינה מעשית או מוסרית.

יצאנו לטיול בשבת לילד נכה נשברה העגלה. בעיה טכנית ממש קטנה. עמדתי בפני דילמה או שהילד לא יוצא לטיול או שאני מחלל את השבת ומתקן את הגלגל. (שאול י., ושיודע לשאול, 21)

הדילמה יכולה לנבוע גם מההיבטים הפורמליסטיים והתחושה כי הציות וההקפדה אינם ממצים את החוויה האישית והדתית אותה הם מחפשים.

התחיל להיווצר קונפליקט. מצד אחד, בגלל התפיסה הלייבוביציאנית שלי, הקפדתי על שמירת מצוות, כי יש את ההלכה... מצד שני התחלתי להרגיש שאני סתם מדקלם את הטקסטים... זה המהות של החיים? מה עם הנושא החוויתי של הדת?... מבחינת לייבוביץ' זה לא משנה אם יש ערך רגשי למצוות או לא, אבל מבחינתי זה כן שינה. (יובל א., ושיודע לשאול, 148)

יש לציין כי לעיתים האיסורים נובעים מאי ידיעה וחומרות הדיוטיות (כפי שנראה לכאורה מהדוגמא של שאול י., ושיודע לשאול, 19, שלא אכל כלום כל השבת בגלל בעית טלטול ומאחר ו"לא היה לי שום היתר הלכתי, כי זה היה רק תרגיל).

חלק מהמרוויינים מציין כי הפריעה להם הקפדנות הצייתנית המחמירה. הם מבקרים את ריבוי המצוות, הקטנוניות הנוקדנית שלהן, החדירה לחדרי חדרים, והפירוט לפרטי פרטים.

לא ייתכן שאני לא בסדר בגלל שאני מדליקה אור בשבת. זה נראה לי לא הגיוני שמישהו יעניש אותי על דבר כזה... אז הבנתי **שיש קטנוניות בחלק מהדברים** (דלית נ., ושיודע לשאול, 57)

מורה צרחה על טלי בפומבי לפני שתי כיתות בשל חצאית שעלתה מעל הברך. **"זה מה שישבור אותך, השני סנטימטר בחצאית?"** (טלי ר., ושיודע לשאול, 137)

דווקא השאיפה והציפיה לקיים את כל מה שכתוב בשולחן ערוך, שאיפה שחלק מהנערים אף מתיימרים להגשימה ומציינים את ההתנסות הזאת כנקודת משבר. המשבר יכול לנבוע מכך שלא הצליחו לשמור על כל פרט ודקדוק. במקרים אחרים, יכול משבר להיווצר דווקא מכך שנער מסויים הצליח לשמור על הרבה פרטים אך חש כי הדבר אינו עונה על צרכים רוחניים הנחוצים לו. כמו כן, משבר יכול לנבוע מזלזול והתנגדות לציפיה זו עצמה, וראייתה כחסרת טעם, מגוחכת ואף בלתי אפשרית.

זה הביא אותי לאבסורד **שלא יכול להיות שאם כתוב ב'שולחן ערוך', שצריך לקשור את נעל שמאל קודם ואחרי זה את נעל ימין – זה מה שחשוב בחיים.** (יובל, ושיודע לשאול, 147)

כמה מהמרוויינים נכונים להסכים ואף לשמור על הערך והעקרון הגלומים בחלק מהמצוות אך מסרבים לציית ולהקפיד על הפרטים.

אצלי זה הרבה יותר רגשי, קשר חזק שכנראה לא צריך להתבטא בקיום מצוות בצורה מעשית... כשאתה מעבד את היהדות לרעיון רגשי, אז פתאום המעשים לא כל כך חשובים, פחות חשוב לי עכשיו אם כן לאכול בשר וחלב ביחד או לא (דלית נ., ושיודע לשאול, 59)

לעומת מרוויינים שציינו בעייתיות הקשורה בקפדנות מחמירה, יש המציינים לשלילה דווקא את הפשרנות, בינוניות, צביעות ואפילו מניפולטיביות. בדרך כלל הפשרנות מיוחסת לאנשים האמורים להוות דוגמא לנער (הורה, מורה או אפילו סתם דמות הדתי השכיח). אך לעיתים הפשרנות מיוחסת לשיטה עצמה. הערות על יכולת מניפולטיבית הטמונה בהלכה המאפשרת

מציאת איזה היתר כדי לפתור בעיה "הם בטח מצאו איזה רמב"ם שאומר שמותר לעשות את זה" (רון כ., שידוע לשאול, 48).

ציינו לעיל, כי מרואיינים רבים אינם מבחינים בקודקס ההלכתי בין הרמות הנורמטיביות השונות על פי מקורם וחומרתם. אך מנגד ראינו כי ישנם מרואיינים המכירים בכך שחלקים נכבדים בהלכה הינם הוראות של חז"ל ושל דורות של חכמים שלאחריהם, בין אם כפרשנות ובין אם כתקנות למצוות או גזירות לאיסורים. אף אם אין הם מקפידים לעיתים לציין כלפי איזו הלכה ספציפית הם מתייחסים, ניתן לראות הבעת ביקורת עקרונית כלפי הלכות שמקורם בחכמים או שחכמים קבעו כנורמה מחייבת ע"י שימוש במידות המדרש. הם מבקרים את יצירתם זו של חכמים ומציינים את הפער שנוצר בין הגרעין של האיסור והערך הטמון בו לבין הייצוג של ההוראות כפי שהתפתחו בהלכה. אחדים מציינים את עמדת חכמים כ"פרשנות" מסויימת שנגקטה אך המרואיין סבור שהיא אינה הכרחית או אינה נכונה, והוא סבור שהיה מקום להציע פרשנות אחרת תחתיה.

"יש חוקים ברורים, כמו לא לגנוב, ויש דברים יחסיים שנתונים לוויכוח, כמו לנסוע בשבת... לא שכל הדלקת אור בשבת גורמת לי לשקול את הכל מחדש, כי אני לא מקבל את הפרשנות של היהדות (שאול י., ושידוע לשאול, 26-27)

"בהתחלה (חשבתי) חז"ל הגזימו קצת והרבנים מקצינים את זה עוד יותר, אבל אלוהים הוא בסדר. אני באמת מחפשת את הדבר האמיתי שמעבר לכל המחסומים והמחנקים ששמו דורות של חכמים באיסורים המשונים שלהם (נעמה י., ושידוע לשאול, 28)

כפי שראינו, בקרב המרואיינים חוזרת ונשנית טענה לפיה הנערים ביקשו לדעת יותר למה ההלכה דורשת דרישה זו או אחרת, אך הם זכו לתגובה אופיינית "ככה זה" או התחמקות מבידור השאלה. באופן טבעי, התייחסות מעין זו עוררה אצלם התמרמרות, התנגדות ואף תחושות קשות יותר.

"פעם להדליק אש זו היתה מלאכה קשה. היום זה רק להרים כפתור אז למה אסור? אף פעם לא הצליחו לשכנע אותי, רק ענו: 'כי ככה זה'. אני שונא לעשות דברים בלי להבין." (נועם, ושיודע לשאול, 32)

לסיום חלק זה חשוב כי נדגיש כי לא מצאנו אמירות מובהקות המצביעות על כך שההלכה היתה הגורם הבלעדי או העיקרי לעזיבת הדת. בדרך כלל מדובר במכלול של גורמים ושיקולים. לא צריך להיות פסיכולוג כדי להבין כי במקרים מסויימים נוח לדת"שים להשליך את בעיותיהם והחלטותיהם על "המערכת" או על אחרים, ולמצוא בהלכה או בחכמים את הסיבות והמניעים שהביאו את הדת"ש לטענתו לשינוי זהותו ואורחות חייו. עם זאת, לא ניתן להתעלם מהתפיסות והתחושות. מאחר ואין מחלוקת בין דתיים לבין דתיים לשעבר בדבר מרכזיות ההלכה בזהות הדתית, חשוב לשים לב להיבטים המתיחסים אל ההלכה. כשם שנהוג לומר כי אין עשן בלי אש, כך ניתן לומר כי אין ביקורת שאין בה גרעין של אמת וטענה שדורשת התיחסות ותשומת לב.

מנקודת מבט של מורים

כאמור, נערכו שיחות עם שלושה ר"מים. האחד, ר"מ בישיבת "מקור חיים" שבכפר עציון. השני מחנך בתיכון לבנות "פלך" שבירושלים. השלישי, ר"מ בישיבה התיכונית "נוה שמואל" שבאפרת. שלושתם מתנכים מזה מספר שנים במוסדות תיכוניים אלה. השיחה לא נגעה להתנסות ספציפית ביחס לכיתה אותה הם מלמדים בשנה זו, או לשכבת גיל מסויימת, אלא להתרשמות כללית המבוססת על נסיונם המצטבר.

נקודת המבט של המורים היא מבט על. המורים דברו ברמה של הכללה וכותרות כלליות של היבטים שלטעמם משפיעים על היחס וההזדהות עם ההלכה. ננסה להציג את הדברים תחת מספר כותרות משנה: אוטונומיה והטרונומיה, גבולות, פורמליזם ומשמעות, מחוייבות וחפיפניקיות, רלטביזם.

אוטונומיה והטרונומיה

טורפו הדגיש בעיקר בעייתיות העולה מעצם טבעה ומהותה של ההלכה. ההלכה, כמערכת של הוראות התנהגות מחייבות, מצוות עשה ולא תעשה, איסורים והיתרים, מבוססת על קבלת עול מצוות. קבלת עול נוגדת ערכים ותפיסות יסוד השייכים לתרבות המערבית ולתקופה המודרנית ובראשם ערכי **חירות**, אוטונומיה ויצירת משמעות מתוך האדם עצמו. ההלכה נתפסת כמערכת דרישות הטרונומית הכפויה על האדם. כפיה זו מעוררת אצל הצעיר המודרני אנטגוניזם ואף ניכור העשויים להתבטא במספר אופנים: התנגדות לקבלת עול המצוות במלואו או בחלקו; יחס מזלזל או אדישות להלכה; ואילו אצל אחרים, אף אם הם שומרים מצוות, אין הם תופסים את הציות להלכה כמרכז הווייתם.

היבט אחר של שאיפת הנער הדתי לאוטונומיה והתנגדותו למשטר הטרונומי, כאשר אלו מתייחסים לעניין ההלכה, נוגע לסמכות חכמים. כפי שכבר ציינו לעיל, חלק ניכר מפרטי ההלכות הינם פרי יצירתם של חכמים, אם בדרך של גזירות ותקנות ואם בדרך של מדרש דין התורה. כל עוד הוראת החכמים מובנת או מוסכמת, יכול היהודי לקיימה מכח הבנתו והסכמתו האוטונומיים. אך כאשר פרט הלכה מדברי סופרים אינו מובן או אינו מוסכם, הוא נתפס כמעיק ומתעוררת לגביו שאלת הכפיפות לדברי חכמים וחובת הציות הוראתם. הציות מתבסס על חיוב אמונת חכמים ועל כן נוגד את השאיפה לשחרור מעול "זרים"³⁰.

גבולות

שני ההיבטים שצוינו לעיל (קבלת עול מלכות שמים ואמונת חכמים) התייחסו לעצם המהות של הכפיפות והעדר הריבונות, יהא תוכנה של הנורמה אשר יהא. תחושת הנשיאה בעול שתוארה לעיל מבטאת את קושי המשא, את היות האדם רתום למטרות שמחוץ לו ואת העובדה כי לא הוא

---

³⁰ ככל שהנער הדתי מעריך יותר את תלמידי החכמים, תתמעט התייחסותו לחז"ל ולתלמידי החכמים כאל זרים, והוא יוכל לחוש הזדהות כלפיהם וכלפי הלכותיהם, כאילו הם הלכות השייכות לו ולהשקפת עולמו, אף אם במקרה זה או אחר אין הוא מבין או מסכים להוראתם. אך אם הנער אינו מעריך את אותם תלמידי חכמים, והם ודעותיהם נתפסים על ידו כשייכים לעולם וזמן אחר, ייטה להתייחס אליהם כאל זרים ולהוראתם כאל שלטון של זרים.

המחליט לאן להתקדם. אולם מעבר לקבלת העול הערטילאי, ישנו קושי הנובע מתוכן ההלכה, אופן גיבושה וגילוייה.

ההלכה כוללת הוראות התנהגות ביחס לכל תחומי החיים והוראות התנהגות אלו מפורטים ודקדקניים. ההלכה מציבה בנושאים רבים גדרים וגבולות נוקשים. על כן, בנוסף לתחושת הקושי מעצם ענין קבלת העול, מתחדדת תחושה כי לשומר המצוות כלל אין חופש תמרון לבחור ולהחליט לאן וכיצד ללכת. קיומם של גבולות עשוי כשלעצמו לעורר התנגדות, אולם מידת האינטנסיביות של ההלכה (היקפה מצד אחד ופרטנותה מצד שני) עשויה לעורר תחושה של כלא ואף אזיקים. האדם אסור בכבלי האיסורים.

התפתחות ההלכה לאורך הדורות מצמצמת את חופש הבחירה וההתנהגות של האדם ומקטינה אותו עד כדי תחושה שאין הוא יכול לזוז לשום מקום מחוץ לנתיב שהותירה וייעדה לו ההלכה.

למול דרישות ומגבלות המוצבים על ידי ההלכה, חיים התלמידים באווירה ובתודעה של העדר גבולות ורלטיביות. העדר הגבולות עומד בניגוד לעצם טבעה של ההלכה, כמערכת נורמטיבית הקובעת חובות ואיסורים. יש בכוחה של תפיסת עולם רלטיבית לעורר התנגדות לתוקף פעילותם האנושית של חז"ל בתחומי ההלכה, בדמות משפטים מסוג "זו הדעה שלהם, אבל ישנן פרשנויות אפשריות אחרות".

הרב אנסבכר ציין כי התלמידים הינם חלק תרבות חופש הפרט וזכויות הפרט והם מושפעים ממנה. לדבריו, עובדות אלו היו עשויים לעורר אצל התלמידים מגמה של תרעומת וניכור כלפי ההלכה הקפדנית והתובענית, לגרום להתנגדות לדרישה לקיים מצוות עד כדי הפסקת קיום מצוות (כפי שאכן נראה שיעלה אצל הדתלי"שים). למרות זאת ובמפתיע, ציין כי דווקא מידה מסויימת של חוסר מחוייבות ואף חפיפניקיות מאפשרת לתלמידים לקבל את ההלכה כעובדה נתונה אך לא לחוש מחוייבים לחלוטין. אומנם מבחינה עיונית ישנו קושי (שהרי או שאתה מחוייב או שאינך מחוייב). אך התלמידים מגלים אדישות מסויימת לקשיים עיוניים. הם חיים עם מה שיש ושאלות פילוסופיות בתחום זה אינן מרבות להטריד ולהעסיק את רובם של התלמידים. קיום מצוות או אי קיום מצוות אינה שאלה קיומית עבורם. במידה רבה גם הרב גוטנמכר הסכים עם עמדה זו ככל שמדובר ביחס לתלמידי "מקור חיים".

פורמליזם ומשמעות

הרב אנסבכר: "התלמידים הינם צרכנים של משמעות, והמוסד רואה עצמו כספק של הצריכה הזו". השאיפה למשמעות עשויה להיות מוסברת מנטיה הכלל חברתית לחיפוש משמעות. אך יכולה גם להיות קשורה לירידת הנכונות ל"עבודה קשה" המחייבת התעסקות בפרטים, העמקה ולמדנות, שכנגדה העדפת נושאים בהם המשמעות גלויה על פני השטח או ניתנת לחשיפה ללא מאמץ גדול.

כן ציין: "שאלת ההזדהות עם ההלכה ועם התלמוד פחות חריפה כיום לעומת לפני 10 שנים. התלמידים עסוקים בעיקר בחיפוש עצמי ובבירור הזהות האישית."

אנו סבורים כי בדברים אלה ניתן גם ביטוי הן לתפיסה מסויימת של ההלכה והן ליחס רגשי כלפיה. העדר ההתעניינות בהלכה והתעסקות בה עשויים להעיד על ניכור רגשי בולט כלפי ההלכה. השאלות שעשויות להתעורר כלפי ההלכה אינן מעסיקות את התלמידים ואינן מטרידות אותם, מאחר ואין להם עניין בהלכה בכלל. ייתכן והדבר נובע מהתייחסות פורמליסטית להלכה. זה דבר שצריך לקיים, אך הדרישות הינן בעלות מאפיינים פורמליסטיים. הם אינם משקפים ערכים ותכנים אלא ציוויים וחובות, ועל כן הם אינם מעניינים. לא בהם ניתן למצוא סיפוק לחיפוש אחר משמעות ותוכן.

מחוייבות וחפיפניקיות

הרב אנסבכר ציין גם תופעת **חפיפניקיות** שלדבריו הינה כללית ואינה מתייחסת דווקא להלכה. היא מתבטאת בחוסר נכונות למאמץ ושאיפה לחיים קלים³¹. ועל כן היא משפיעה על ההלכה לא

---

³¹ לענין זה העיר לי נכונה הרב וולפיש, כי יש לבחון אבחון כללי של הנוער כלוקה בחפיפניקיות. שהרי אותו נוער מתנדב ליחידות קרביות, ואף פועל פעולות התנדבותיות רבות. הדבר אכן מחייב בדיקה, הן בנוגע להיקפה של התופעה והן בנוגע לתחומי גילוייה. אוכל להעלות השערה שראויה לבדיקה על הבדל בין השקעה, הקרבה ואף מסירות נפש בתחומים בהם הנער והמתגבר שלמים מבחינה ערכית לעומת נושאים בהם הם רואים עצמם

רק במישור קיום המצוות (המימד הריטואלי) אלא משפיעה על ההלכה גם במישור הלימודי (המעטת למדנות, דגש על תחומי אגדה או תחומי הלכה מעניינים יותר).

עם זאת, צריך להודות כי אפילו אם נתעלם מהחפיפניקיות, גם תלמיד משקיען ונכון ללימודים, רואה בלימוד הלכה אתגר גדול ועצום מימדים וייתכן שאף חושב כי גדול הוא ממנו. לשיעורי דינים דימוי של נושא קשה, משעמם ורחב מימדים.

רלטביזם

הרב אנסבכר הדגיש היבט נוסף הקשור לרלטביזם ערכית ושיפוטית. גישה רלטביסטית טומנת בחובה העדר ביקורתיות גם מקום בו היה ראוי שתהיה. הנערים קושרים את זכותו של אדם לעשות משהו עם מתן לגיטימיות או לפחות מניעת ביקורתיות כלפי האפשרות לומר על התנהגות אחרת כי היא זכות³².

כפי שאמרנו לעיל ענייננו בהלכה במובן הרחב, ולפיכך עלינו לבחון בין היתר שאלות העולות תוך כדי לימוד הלכה, כגון: דרשות חז"ל המעוררות קושי בהבנה ובהזדהות; אוקימתות דחוקות מבחינת הטקסט הנדון; שאלות ודיונים רחוקים והיפותטיים.

אחד המורים ציין כי לדעתו אין שאלות אלו מעוררות ביקורת על חכמת חז"ל ומערערות את אמונת החכמים (אם כי ניתן לחלוק על האבחון שלו). עם זאת אף הוא הדגיש כי שאלות אלה משפיעות על המוטיבציה ללמוד.

ככפויים לעולם נורמות וערכים הכפוי עליהם. הבחנה זו גם משליכה על מידת יכולתם לראות במסירותם הגשמה עצמית.

³² זכורני סמינריון בו שאלתי נערים בנוגע לעמדתם ביחס להתנהגות מסויימת הנחשבת כלא נורמטיבית בעיני ההלכה. הנערים אמרו "זכותו". הגעתי אז להכרה כי ישנה תודעה של "זכותו" תגן עלינו".

סיכום הממצאים

בשער סיכום הדברים, נשוב ונזכיר את דברינו בפתחה כי לדעתנו להלכה יש השפעה על כל המימדים של הדתיות שהובחנו על ידי גליק וסטארק: חוויתי; אינטלקטואלי; אידיאולוגי אמונתי; ריטואלי; תוצאתי. כפי שנראה, הממצאים מעידים על השפעות בכל התחומים.

אם נסכם את ההיבטים השונים שעלו משלוש נקודות המבט נוכל לציין בעיות מסוגים שונים:

- **כפיה ופגיעה בחירות האישית**³³. הביטויים של הכפיפות לכפיה הינם בלפחות שלושה מישורים. מישור ראשון – הדין הבסיסי שהינו נורמה שבמקורה אינה אנושית אלא הינה משמיים. המישור השני – פרשנות הדין והוספת רבדים איסורים נוספים. כאן כפוף האדם לגורמי סמכות אנושיים, שלעיתים אין לו הזדהות והערכה כלפיהם. המישור השלישי – תחושת כפיה בהיות האדם נתון למערכת של שכר ועונש הן במישור האנושי והן במישור השגחה וגמול על ידי האל. כפי שראינו, דתלי"שים רבים תיארו את ההלכה כ**מערכת של שכר ועונש**.
- **חוסר הבנה**. רבים ציינו ניכור להתנהגות ודרישות התנהגותיות בהעדר מימד של ידע והבנה "למה". כאן חשוב להבחין בין שני סוגי "למה" מיוחדים:
הלמה יכול להיות במובן סיבתי. מה הסיבה בגללה נקבעה הלכה מעין זו. מה המקור ההלכתי לכך, כיצד היא מעוגנת במקורות.
הלמה יכול להיות במובן טלאולוגי. לשם מה? מה התכלית? מה המשמעות?
- ניכור להתנהגות על פי דרישות התנהגותיות בשל **העדר התאמה לעולם הרגשי**. המעשים נעשים שלא על בסיס חוויה דתית, הם אינם תורמים לה, ולעיתים הם אף מפריעים לה

---

³³ בין הדתלי"שים ניתן למצוא דוגמאות לדרישות ומצוות שנשללו ונעברו כאשר נדרשו בכפיה, אך לאחר שאותו אדם פרק עול מצוות הוא היה נכון לקיים את אותן דרישות ומצוות בין אם מתוך הזדהות אישית ובין אם מתוך הערכה וכבוד לסמל או נימוסים למשפחתו כאשר הוא היה חופשי לבחור זאת בעצמו.

ומדחיקים אותה. הדרישות ההלכתיות שמות דגש על חיצוניות ולא על פנימיות, על התנהגות ולא על כוונה והבנה, על סממנים ולא על ערכים.

- **ריבוי מצוות** – העובדה שהמצוות מקיפות את מכלול ההיבטים בחיים.
- **פירוט מצוות** – ריבוי פרטים, תחושה כי הפירוט מגיע לכדי קטגוריות.
- **ריבוי דעות בהלכה**

מקשה מבחינה מעשית אם רוצים לדעת מה לעשות

מעורר קשיים עיוניים. מה "האמת"?

- ביקורת על שיקול דעתם של חכמים, הכרתם את המציאות, הערכים שבבסיס פסיקותיהם, דרכי הדיון וההכרעה (כלים טכניים ופורמליסטיים לצורך הגעה לתוצאה הלכתית מסויימת הנדמית כלא תואמת את משמעות ההלכה המקורית או שאינה תואמת יושרה אינטלקטואלית (מדרשי הלכה שאינם מובנים, אוקימתות, הערמות), תוכן תקנות חכמים.

בכלל זה שכיחה ביקורת המייחסת להלכה התאבנות, קפיאה על שמרים, התעלמות מחידושי המדעים, מהעולם הכללי על ערכיו, מדעיו ותרבותו. בביטויים החילוניים של ביקורת זו, הדת נתפסת כשמרנית ופונדמנטליסטית נטועה בזמנים אחרים (ימי הביניים החשוכים) או שייכת למקומות אחרים (מדינת חומיני).

- ביקורת מוסרית, רגשית ומעשית על צביעות ופשרנות.

בשולי הדברים נעיר כי בין התפיסות השונות המעוררות ביקורת ואנטגוניזם ישנן גם טענות חסרות בסיס ענייני. ישנן טענות המבוססות על דעות קדומות ואין להם על מה שיסמוכו (כגון: מיתוס קיום יחסי אישות באמצעות "סדין עם חור" הסותר אמירות מפורשות הפוכות). לצידן טענות המבוססות על בורות או אי הבנה.

דומני שדוגמא קלאסית לענין זה הינה מלאכות שבת. פעמים רבות נשמע הטיעון לפיו חלק מאיסורי מלאכה בשבת אינם רלוונטיים למציאות העכשווית³⁴. נראה לתאר את הטיעון באופן הבא: אסור לעבוד ← עבודה = מאמץ ← הדלקת אש בעבר היתה מאמץ כיום לא ← אין הצדקה להחיל את איסור העבודה על הדלקת אור.

בד"כ הטיעון מקבל כהנחת מוצא (לצורך הטיעון לפחות) שניתן להסכים שאסור לעבוד. הטיעון מוכיח כי ההלכה אינה מסוגלת להתאים עצמה למציאות וכי היא שייכת לימים עברו. הבורות היא כמובן באי הבנה של המושג "מלאכה" והתמקדות בהיבט המנוחה הסוציאלית של שבת תוך התעלמות מהיבט של הימנעות מיצירה "זכר למעשה בראשית"³⁵.

---

³⁴ דוגמא: כיפות זרוקות, עמ' 32

³⁵ אומנם ניתן למצוא אנשים הבונים טיעון רציני יותר. אין הם חולקים על המשמעות ההלכתית של מלאכה כיצירה, ואף לא על הכללת מלאכת בונה בגדר מלאכות אסורות. אולם הם חולקים על השיוך של הדלקת חשמל למלאכת בונה. גם כאן, התפיסה היא שאני מבין את ההלכה כפי שהיא נשמעת ונתפסת באוזני. גם אם בונה הינה מלאכה, הרי שיש לה מאפיינים מסויימים העולים מהמינוח "בונה" או מהדוגמאות הקלאסיות למלאכה זו. לגישתם, בניית מעגל חשמלי אינה שייכת למעגל התחולה של המלאכה. כידוע, גם פוסקים שהתמודדו עם השאלה נחלקו בנוגע לשאלה לאיזה איסור לייחס את הדלקת החשמל, ורבים לא קיבלו את העמדה לפיה מדובר במלאכת בונה. אולם דומני שיהיה נכון לומר שאותם רבנים הסתייגו מהסיווג לאור הבנה פרשנית עניינית של תוכן המלאכה, ולא התבססו על קונוטציה או דימוי הנובעים מהמונח בונה כשלעצמו.

חלק ב. לך תדע מה זו הלכה

בחלק הראשון תיארו תפיסות הכרתיות שונות בנוגע למשמעות המושג הלכה כפי שהוא נתפס בקרב בני נוער. ציינו תחושות רגשיות בעייתיות בהתייחס להלכה. והבענו את עמדתנו לפיה ישנו מתאם אפשרי בין התפיסות לבין התחושות.

בחלק זה ברצוני להציע כיווני חשיבה באמצעותם ניתן לדעתי להציע לתלמידים תפיסות והבנות בנוגע להלכה, שעשויים לבטל או לצמצם את הביקורת המובעת כלפי ההלכה, ובכך למנוע חלק מהתחושות השליליות, או להקל ולעדן את עוצמתן.

בין בטרם נפנה לנסיוננו להלך להציע דרכי התמודדות עם הקשיים והבעיות המתעוררות ביחס להלכה ורעיונות לעיון ודיון בנוגע אליהם, עלינו לשים לנגד עינינו את ההבחנה הפסיכולוגית העמוקה הנכללת בסיפור הבא על ר' חיים מבריסק:

פעם באו אליו שניים מתלמידיו שפרקו מעל עצמם עול תורה ומצוות, וביקשו ממנו שיתרץ להם קושיות גדולות שהתעוררו בהם בנושאי אמונה. השיב להם ר' חיים: 'אם הקושיות שלכם הן אכן קושיות, אשתדל לענות תירוצים. אבל אם הקושיות שלכם אינן אלא תירוצים... תירוצים לתירוצים - אין לי!'

על אף שאין ספק שישנם גם קושיות של נערים שהינם בבחינת תירוצים, אנו נניח שהקושיות שתיארו בני הנוער לעיל הינם אכן קושיות וננסה להציע כיווני חשיבה להתמודדות עימן.

ראשית, נבקש להראות כי המונח "הלכה" הינו רב משמעי. להכרה שהמושג מעורר משמעויות שונות תיתכנה השלכות חשובות בנוגע ליחס להלכה, כפי שנתאר בסמוך. נציין גם את המשמעות הראשונית הכללית, זו שממנה נגזרות המשמעויות השונות, ונצביע על חשיבות הפנית תשומת לב התלמידים למשמעות זו ולהשלכות העשויות להגזר ממנה.

שנית, נראה כיצד משמעות שכיחה של ההלכה גורמת או עלולה לגרום לתחושות שליליות כלפי ההלכה, ונציע להראות לתלמידים תהליך זה, וכן להציע להם משמעויות אחרות של ההלכה, איתן יש לשער יוכלו להזדהות ביתר קלות. שתי הדוגמאות שנביא קשורות לתפיסה לפיה ההלכה היא "כל מה שבשולחן ערוך", אך הבעייתיות הנגרמת מהתפיסה הזו בכל אחת מהדוגמאות הינה הפוכה. בדוגמא הראשונה הבעיה היא דווקא אימוץ התפיסה במובן דווקני ומחמיר - התיחסות זהה לכל מה שכתוב בשולחן ערוך תוך העדר הבחנה בין רמות נורמטיביות שונות ובעיקר אי הכרה במידות חסידות. בדוגמא השנייה, הבעיה היא דווקא התעלמות מסויימת מהתפיסה הני"ל, והתיחסות להלכה ככוללת תחום מסויים מהשולחן ערוך וחוסר שימת לב לתחומים אחרים.

הלכה – משמעות המושג

מונח רב משמעי

נהוג להשתמש במונח "הלכה" כשהוא מצויין בה' הידיעה – ההלכה. "ההלכה אומרת...!", "ההלכה אוסרת...". שימוש זה מעורר רושם כי מדובר במושג בעל משמעות ברורה ומוסכמת, שכאשר מזכירים אותו ברור לכולם על מה מדובר. אך עיון ובדיקה מעלים כי אין השם 'הלכה' מצויין דבר אחיד.

בחז"ל ניתן למצוא התייחסות להלכה כחלק מובחן בתורה שבעל פה לצד חטיבות מובחנות אחרות³⁶:

בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה

(בבלי, בבא בתרא ח ע"א)

מכאן משמע כי הלכה הינה בעלת משמעות מוגדרת של סוג ספרותי שהינו מובחן מסוגים ספרותיים אחרים אשר גם בהם ניתן למצוא עמדות הלכתיות (כמשנה) או דיון הלכתי (כגמרא).

אך לצד אמירות מעין אלה ניתן למצוא משמעויות רבות נוספות למושג הלכה.

---

³⁶ ראו יוסף אחיטוב, ההלכה בשיח האורתודוקסי, עמ' 553, וה"ש 3 שם.

"אין השם 'הלכה' מציין דבר אחיד. הוראות שונות אפילו מנוגדות – ניתנו במשנה, בגמרא ובספרות המדרשית למהות ההלכה... עד כאן הלכה לשם ציון מצוות. פעם של תורה שבכתב, פעם של תורה שבעל פה, פעם הלכה למשה מסיני ופעם של רבן.

הלכה נאמרה במקום 'משנה'... הלכה לעומת מדרש: הלכה=דין. מדרש=דרוש מוסרי³⁷... 'הלכה' במקום [=במשמעות] 'קבלה' או 'שמועה' (אם הלכה נקבל, אם לדין יש תשובה. יבמות ח,ג). ולבסוף, הלכה היא הדבר שבית דין קבעה להלכה... ובמקומות רבים נאמר אחרי מחלוקת... 'הלכה כרבי זה וזה'... היינו הלכה למעשה"

אליעזר לוי, יסודות ההלכה

וכן באנציקלופדיה התלמודית בערך "הלכה" ניתן למצוא פירוט של מגוון משמעויות שנושא המונח:

"במובן הרחב נקראים כל דיני התורה בשם הלכה... דבר ה' זו הלכה... והם כוללים כל דברי תורה שבעל פה... וההלכות הן דברים מקובלים שאין להרהר אחריהם... ויש שהזכירו השם הלכה בניגוד לאגדה... או בניגוד למדרש, או למקרא... ויש שניתן השם הלכה למקצועות מיוחדים כמו הלכות שבת...

בדיונים שבתלמוד וראשונים ופוסקים נתייחס השם הלכה במובן של הכרעה ופסק דין במקום שיש מחלוקת של חכמים ודעות מתנגדות

אנציקלופדיה תלמודית, ערך "הלכה"

אם כן הביטוי "הלכה" יכול לשאת מספר מובנים ממוכן צר ועד רחב. ספרי הלכה יכולים להיות מסוגים רבים: ספרי פסקים המפרטים רק הוראת התנהגות אחת מחייבת, ספרי פסקים המפרטים דעות שונות במחלוקת, ספרי הלכות המתארים את מקורותיו של פסק ההלכה. הלכה

---

³⁷ אך ראו ערך הלכה באנציקלופדיה העברית, בו מתפרש הניגוד למדרש באופן אחר, לטעמי מדויק יותר. "נתייחס השם הלכה לאותן מסורות, שהן מנוסחות בצורה 'מופשטת', כלומר, ללא סמיכות לכתוב שבתורה, בניגוד לימדרש' (409).

יכולה לציין את המסקנה או לציין את תהליך ההיסק (לרבות הדעות השונות, הכללים או השיקולים שהובילו לקביעת המסקנה הסופית המחייבת).

המונח יכול לשאת משמעויות שונות שיש להם תכונות שונות ואף סותרות. לעיתים הלכה משמעותה דברים שלא ניתן להסבירם או למצוא להם מקור (הלכה למשה מסיני), לעיתים הכוונה להלכות שמקורם בתורה שבכתב, לעיתים להלכות שמקורם דווקא בתורה שבעל פה, ולעיתים הכוונה דווקא לדברים שחז"ל קבעו (ובד"כ מבוססים על סברא, תקנה או מידת מדרש). לעיתים היא מעידה על מחלוקת ונובעת ממנה ("הלכה מכלל דפליגי") ולעיתים היא מבטאת דווקא הלכה למשה מסיני.

ריבוי המשמעויות השונות יש בו כדי להסביר ולו באופן חלקי כיצד ניתן למצוא ביקורות מגוונות ולעיתים סותרות כנגד ההלכה. יש אנשים שמדברים על הלכה כרשימת חוקים פורמליסטית, ומבקרים את מידת הפירוט, הדקדקנות ואף היובש. ולעומתם יש המבקרים דווקא את ריבוי הדעות. ואלו ואלו דברי אלוהים חיים. שכן בהלכה יש גם את זה וגם את זה. אלו שני ענפים שונים של ההלכה. יש התומכים בגישה אחת ויש התומכים בגישה אחרת. אך המושג המשותף מנקז אליו את כל הביקורות. וזו סיבה אפשרית לעובדה שכאשר שואלים אדם מהן הבעיות שיש לו כלפי הלכה ניתן למצוא דעות הפוכות. הכל תלוי לאיזה משמעות של המונח "הלכה" מתייחס המשיב.

המשמעות הראשונית – הלכה כמשפט וחוק

הצד השווה של כל המשמעויות מתכנס תחת המשמעות הניתנת באנציקלופדיה העברית, ערך "הלכה" (עמ' 498):

"בשם הלכה נוהגים לקרוא כיום את החלק הנורמאטיווי של תורת ישראל, ובייחוד של התורה שבעל פה, בניגוד ל'אגדה' "

"השם הלכה' מקורו בארמית (...) 'כמשפט הבנות' – 'כהלכת בנת ישראל'...) משורש 'הלך', ומשמעותו הראשונית: 'דרך', 'צעד', ומכאן המעבר ל'משפט' במובן 'מנהג' ו'חוק'... שגם משמעותם הראשונית היא

'דרך'... משמעות זו של 'משפט' נודעה להלכה בלשון החכמים בתקופה קדומה, ובמשמעות זו ציין המונח מסורת נורמטיבית מקובלת..."

אם כן, משמעותו הראשונית של המונח "הלכה" הינה משפט וחוק³⁸.

אנו סבורים שחשוב שהמורים יחנכו את התלמידים לשים לב למשמעויות השונות של המונח כפי שנעשה בו שימוש, ולתוצאות העשויות להיגזר מתופעה זו. חשוב שנער שיש לו קושי עם משמעות מסויימת יוכל להכיר בכך שמדובר רק במשמעות חלקית, וכי תיתכנה משמעויות אחרות המביעות חלקים אחרים בהלכה, אשר כלפיהם ייתכן ולא תהיה תקפה הביקורת השכלית שלו, וממילא לא תהיה תקפה התחושה השלילית שעשויה להיגזר מהביקורת. כמו כן, אנו סבורים שחשוב ללמד את המשמעות הראשונית וכיצד המשמעויות המשניות נגזרות ממנה.

עם זאת, כמובן לא ניתן ליישב את כל הקשיים בהבהרות מושגיות. חלק מהבעיות שהצגנו לעיל הינן שאלות במהות העניינים.

כאמור, הצד השווה של המשמעויות של ההלכה הוא שכולם עוסקים בחלק הנורמטיבי של תורה. באומרו חלק נורמטיבי, אנו מתכוונים לחלק הקובע נורמות, דהיינו חלק הקובע כללי התנהגות (מחייבים או רצויים). מאפיין יסודי זה, מקשר באופן מיידי את ההלכה למערכות נורמטיביות אחרות, ומאפשר להשוות בינן. בעיות שונות מיוחסות להלכה, אך אינן ייחודיות לה. אנו סבורים כי הצבעה על דילמות שהן אינהרנטיות לכל מערכת של כללים, עשויה למתן את הביקורת כלפי ההלכה. גם אם עורך הביקורת לא יסכים, לפחות יוכל להבין את המניעים, הצרכים והמטרות שבשימוש במערכת כללים.

לדעתנו, דימוי ההלכה למשפט וחוק עשויה לפתוח מכלול שלם של כיווני חשיבה ביחס להלכה. קישור בין הלכה לבין משפט וחוק, מאפשר להצביע על תופעות אופייניות שישנן בכל שיטת חוק או שיטת משפט ובכלל זה שאלות וקשיים המתעוררים בהקשר למושגים אלה. תיאור ההלכה כמערכת של חוקים וכמערכת של הליך שיפוטי מאפשר להראות כיצד ההלכה חשופה לבעיות ודילמות כפי שישנם במערכת חוקים ומערכת משפטית רגילים.

אומנם, יש לשים לב שדמיון אינו זהות. גם אם ההלכה הינה מערכת משפטית השייכת למשפחה הכללית של שיטות המשפט, יש לה מאפיינים ייחודיים. חלק מהמאפיינים הייחודיים נובעים מהיותה חלק ממשפחת שיטות המשפט הדתיות. מאפיינים אחרים הינם בלעדיים להלכה היהודית. אך גם מאפיינים אלה ניתנים להבנה טובה יותר על רקע החלופות והשיטות האחרות הניתנות להשוואה להלכה.

מה ערוך על ה"שולחן ערוך"

השולחן ערוך נתפס כקודקס היסודי ביותר של ההלכה. שמו מעיד על מטרותיו:

אלה המשפטים אשר תשים לפניהם – ערכם לפניהם כשולחן ערוך

(מכילתא דר' ישמעאל (האראוויץ, תש"ד), ראש פרשת משפטים)

כפי שראינו, בני נוער דתיים ודתלש"יים ציינו כי מצופה מאדם דתי כי ישמור את כל מה שכתוב בשולחן ערוך. אולם עיון מעלה כי "השולחן ערוך" כולל תכנים הרחבים מהמשמעות העיקרית והראשונית של "ההלכה" כפי שתוארה לעיל. העדר שימת לב לעובדה זו עלול לגרום לטעות תפיסתית בנוגע להלכה וציפיותיה מאדם דתי, וממילא לביקורת ותחושות שליליות.

ישנה גם תופעה הפוכה. ישנן תחומי נורמות רבים ב"שולחן ערוך" שהינם חלק מהמשמעות העיקרית והראשונית של ההלכה שתוארה לעיל, אך הן נשמטים מסדר הלימוד השכיח של הלכה ועקב כך מוצגת ההלכה במסגרת החינוכית כבעלת משמעות משנית וחלקית, משמעות המתייחסת רק לחלק ה"דתי" של ההלכה במובן הרחב. גם כאן העדר הפנית תשומת לב התלמידים למשמעות של ההלכה אליה מתיחסים עשוי לעורר קשיים והתנגדות.

שתי תופעות אלה נתאר להלן. נעיר כי אף שנדבר על ה"שולחן ערוך" הדברים רלוונטיים גם לספרות הלכתית אחרת המרכזת הוראות הלכה (כגון משנה תורה לרמב"ם).

---

³⁸ ראוי לציין כי גם המונח "דת" במקורו כוונתו חוק (מגילת אסתר), והוא שונה מהמשמעות הרליגיוזית שניתנה לו בתקופה מאוחרת יותר.

הלכות חסידות ומוסר

ההתייחסות לשולחן ערוך כאל מקור ספרותי משפטי ממנו צריך וניתן לשאוב את כל המידע על מה שמצפים מיהודי לעשות, מעוררת קושי לא מבוטל.

דומני שישנה תופעה שכיחה לפיה תלמידים המשתדלים ללמוד ברצינות ולהתנהג בקפדנות על פי דרישות הלכתיות, מוצאים עצמם פותחים באחד הספרים היסודיים ביותר בהלכה, השולחן ערוך (ובדרך כלל במהדורה של המשנה ברורה) ומתחילים ללמוד אותו על הסדר, ומיד על ההתחלה הם פוגשים מספר פרקים שכותרתם ותוכנם מרתיעים.

כמה מרואיינים ציינו את החובה ההלכתית לקשור שרוך ימין לפני שרוך שמאל. שכיחות ציון "הלכה" זו רומזת לפתיחתו של השולחן ערוך (סימן ב', סעי' ד "ינעול מנעל ימין תחלה ולא יקשרנו, ואח"כ ינעול של שמאל ויקשרנו, ויחזור ויקשור של ימין..."). התפיסה העולה מדבריהם היא כי זו דרישה מחייבת ככל דרישה אחרת. כמעט ניתן לומר כי מדבריהם נראה שלקשירת שרוכי ימין ושמאל התכוונה התורה באומרה "לא תסורו מכל אשר יגידו לך ימין ושמאל". אם נאמר בספרי הלכה כי יש להקדים נעל ימין לשמאל, חלה חובה מדאורייתא על האדם לציית להוראה זו³⁹.

לעיתים השולחן ערוך מציין בנוגע להלכות המצויינות על ידו מהו מקורם המשפטי (מנהג, חומרה וכיו"ב). אך לעיתים, הדברים מצויינים כהלכה מחייבת כאילו היא אחת מתרי"ג מצוות. אכן, מי שיעיין בנושאי הכלים יראה כי מקורה של דרישה זו אינו כל כך ברור, ותוקפה מוטל בספק. אך לא כל אחד מגיע לכך. הרושם העולה מהשולחן ערוך עושה את שלו ויוצר את הדימוי והתודעה.

דוגמא נוספת מתחילת השולחן ערוך סימן ב', סעי' ו: "אסור לילך בקומה זקופה". יש כאן שימוש במונח חמור "אסור" המעורר רושם של איסור ברור וחמור, ואומנם השו"ע מעתיק את לשון

---

³⁹ לאחר כתיבת הדברים ראיתי כי אכן היה מי שהעלה את האפשרות. הרב חיים דוד הלוי, במבוא לספרו מקור חיים השלם מביא ציטוט מספר "ישמח משה" על התורה, מציין זאת כפרשנות לפסוק בדברים. אומנם נראה כי הדברים אמורים באופן עיוני ולא כפסיקת עמדה הלכתית.

הגמרא, אולם בכל זאת אין כוונת הגמרא ולא כוונת השולחן ערוך לומר כי הכוונה כאן ב"אסור"
הינה כענין איסורי תרי"ג מצוות. ר' משה פיינשטיין מציין במפורש⁴⁰:

"והנה ענין צניעות באנשים לילך מלובשים כל הגוף אינו מאיסורים אלא
מעלה וזהירות להיות מלובש גם בסתם מטעם שויתי ה' לנגדי... סוף
דבר הא דסימן ב' הוא רק מדת חסידות ולא ענין איסור ובמקום צער
ליכא אף מידת חסידות."

ואם נעיין בהלכה ברמב"ם (הלכות דעות, פ"ה, ה"ח) נראה כי הקפיד לציין כי הלכה זו מתייחסת
לתלמיד חכם. אך כאמור, לא כל קורא שולחן ערוך יודע זאת, ומבחינתו השולחן ערוך אמר
ש"אסור".

כדאי לציין כי בקרב המרואיינים שבספרים, גם כשישנה התיחסות להלכות שבמהותן הינן
חומרות, אין הם מתיחסים אליהן כאל חומרות. המרואיינים אינם מלבנים את שאלת החבות
לחומרה, אלא מתייחסים אליו כאל דין ככל הדינים. מבחינתם כל מה שכתוב בשולחן ערוך הינו
ברמה נורמטיבית שווה. הנושא של חומרות ראוי לדיון מקיף בפני עצמו ואין כאן המקום להרחיב
בו, אך נציין מספר הערות הקשורות לענין.

תופעת חוסר ההבחנה בין עיקר הדין לבין חומרה, קשורה ונובעת מתופעה כללית יותר: חוסר
הבחנה בנוגע לרמות שונות של נורמות במכלול הקודקס ההלכתי. שתי תופעות אלה של חוסר
הבחנה עלולות להוביל לתקלות. דוגמא לתקלה אפשרית מובאת באבות דר' נתן פרק א, ברייתא ה
בו נדון קשר ההוראה "ועשו סייג לתורה" שבמשנה הראשונה במסכת אבות לבין החטא הראשון
של אדם וחווה בגן עדן.

"מי גרם לנגיעה זו? סייג שסג אדם הראשון שעשה לדבריו.

מכאן אע"פ שצריך אדם לעשות סייג לדבריו לא יעשה הסייג מרובה על
העיקר שאם כן אין יכול לעמוד [נוסחת הגר"א]. ר' יוסי אומר טוב עשרה
טפחים ועומד ממאה אמה ונופל."

---

⁴⁰ שו"ת אגרות משה, חלק יו"ד ג' סימן סח. תודה לעמית עתיד הרב אורי כהן שהפנה אותי למקור זה.

דודאי הסייג ראוי ומחוייב... וכבר אמר ג"כ שהקב"ה עושה סייג לדבריו, א"כ נאמר ודאי היה רצונו של הקב"ה לאסור אף הנגיעה לסייג. אך בזה טעה אדם הראשון שאמר משמו של הקב"ה לאסור אף הנגיעה כמו כן בעונש מיתה כגוף העברה. וזה בלתי ראוי כי הוא תוספת שמביא לידי גרעון שאי אפשר לעמוד בו. אי נמי אדם באמת לא הזהירה על נגיעה בעונש מיתה רק אסר לה גם הנגיעה לסייג. רק שלא הודיעה שהוא סייג וחשבה שכך הוא הציווי מהקב"ה בעונש שוה ועל כן הוסיפה היא העונש המיתה גם בנגיעה. [הגהות מהריעב"ץ]

דבודאי ראוי לעשות סייג... וגם החכמים עשו הרחקה וסייג כגון שניות לעריות ושבות לשבת וכדומה. רק באופן זה שלא יוסיף מדעתו על הדבר כי אם שיאמר בפירוש שהוא לשם סייג. ומשום הכי דאם היה אדם הראשון אומר בפירוש לחוה דהקב"ה לא צוה רק על האכילה ואנחנו לעצמנו נעשה סייג וגדר אף בנגיעה פשוט דלא היה יוצאת שום תקלה ממנו. ושוב לא היה נתפתית אף אם היה הנחש אוכל ולא הזיק לו האכילה משום דהנחש לא נצטווה... משא"כ ע"י הנגיעה שהוסיף אדה"ר בלשון שצוה הקב"ה עליה יצא תקלה זו.

שלא לסייג הגדר יותר על העיקר כי אם שיעשה בהשכל פעם להוסיף קצת פעם לגרוע קצת לפי צורך השעה. [בנין יהושע]

דוגמא ל"שידור חוזר" למעשה גן עדן ניתן למצוא בדברי אחד הדתל"שים המרואיינים, עקיבא (כיפות זרוקות, 114) המספר על הקשיים שלו להשלים עם המגבלות ההלכתיות החלות על מערכת חברית של בינו לבינה: "היינו ממש חברים ואז התחיל הלחץ של כל המגבלות. בחדר לבד אסור להיות, אפילו בפארק בלילה א"א, על נגיעות בטח אי אפשר לדבר." והנה יום אחד במסגרת טיול חברתו נפלה, קיבלה מכה והתחילה לבכות הוא חש לא נעים ותוך שהוא יושב לידה "כמו טמבל" הוא נזכר בחברים שצחקו על המגבלות ואמרו לו "בחייך. אפשר לחשוב שאם אתה נוגע בבת תמות". עקיבא מתאר את התנהגותו ותחושתו: "נו חשבת מה כבר יקרה אם... שום אש לא יצאה מן השמים ואכלה אותי. ההיפך, זה היה ממש נחמד. עם הזמן זה התחיל להיות רגיל לתת ידיים וכו'."

תקלה נוספת אפשרית מהתייחסות לחומרה כאל עיקר הדין, היא ציפיה מכל שומר מצוות לשמור גם על החומרה. מי שאינו מחמיר נחשב כבר כפורק עול ועובר על המצוות הן בעיני אחרים והן

בעיני עצמו. בנוסף, הפיכת החומרה לעיקר הדין, מחייבת את האדם הדתי לחפש לעצמו אפיקים חדשים ונוספים להתנדבות הדתית ולצורך שלו לקדש עצמו במותר לו. וכך הוא מוסיף חומרה ואוסר את המותר. לאורך דורות של החמרות נצברים תילי תילים של דינים שכל אחד מהם יסודו בחומרה, אך משהגדיל נתפס כעיקר הדין והפך בעצמו כנקודת מוצא להחמרה נוספת.

נציין דוגמא נוספת לטעות אפשרית עקב חוסר שימת לב לעיקר הדין לעומת מידת חסידות ולעומת התפתחות הלכתית מאוחרת למועד בו נאמרה ההלכה המקורית. במשנה (ברכות פ"ה מ"א) נאמר:

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש. חסידים הראשונים היו שוהים
שעה אחת ומתפללים, כדי שיכינו את לבם למקום.

ראשית, כמובן יש לשים לב שהסיפא הינה בוודאי הוראה בדבר מידת חסידות. אך גם הרישא המנוסחת בלשון חובה עלולה להטעות. המתפלל הממוצע עלול להיות מתוסכל מכך שהוא אינו מסוגל לקיים את ההלכה במשנה זו. שהרי רבים מאיתנו מגיעים לתפילה ישר מהמיטה (או מהשכמת הילדים), ואף אם איננו מאחרים לברכות השחר ולפסוקי דזמרא עדיין איננו מגיעים מתוך כבוד ראש. אך אם נבין כי הכוונה במשנה היא לתפילת שמונה עשרה הרי שכל התוספות לתפילה שלפני תפילת 18 כבר יוצרים אוירה ברורה של כבוד ראש לקראת תפילת 18. אם כן, נוכל להירגע ולהבין כי בעצם עמדנו בדרישות המשנה. אך מאחר וחלקי התפילה הקודמים לתפילת עמידה הפכו להיות שיגרה, ואנו נוהגים לקרוא לכל התוספות "תפילה", אל נתפלא באם יבוא תלמיד ויחוש תסכול כמצויין לעיל.

להצעה שאנו ממליצים עליה, להבחין בין הרמות הנורמטיביות השונות של הלכה תוך התייחסות למקורן של ההלכות, ובמשנה תוקף כאשר מדובר בחומרות, יתרונות אפשריים במניעת תקלות ובמניעת ביקורת כלפי ההלכה המתייחסת להלכות מסויימות כאילו הן עיקר הדין בעוד אין הן אלא חומרות.

אומנם, לצד היתרונות ישנן חששות וסכנות. ישנו חשש כי הדגשת המדרג הנורמטיבי, עלול להשתמע כמרמז לאפשרות להקל ראש בסוגים מסויימים של הלכות. ישנו חשש להקלת ראש בתחומי הלכה שונים, ואף נסיון להחליט על סוגים שונים כאל לא מחייבים. אכן החשש אינו

מבוטל, ועלול להוביל לזלזול בהלכות דרבנן, לתקנות ולמנהגים. יש לתת את הדעת לחשש זה ולהתייחס אליו. אך עם זאת אין בו כדי להמעט בחשיבות ההבחנה. ההבחנה נחוצה ראשית לכל לצורך הבנת התפתחות ההלכה והכרה בדרגות הנורמטיביות השונות, הכרה שיש לה חשיבות רבה לפסיקת הלכה (כגון בנסיבות של ספק או של אילוצים הלכתיים ומציאותיים). בנוסף, ההבחנה נחוצה בהתייחס לחומרות שאינן מעיקר הדין ואשר אינן מהוות נורמה מחייבת. ראינו לעיל כי הוספת סייג עלולה להוביל לפגיעה בעיקר הדין. אנו מוצאים כללים המגבילים את התפשטות התוספות (אין גוזרין גזירה לגזירה⁴¹) וביקורת בחז"ל כנגד חומרות הדיוטיות, אפיקורסיות וכאלה העלולות להביא לידי קולה⁴².

נעיר גם כי אבחון הלכה מסויימת כחומרה, אינו מחייב מסקנה כי מדובר בנטל מיותר שניתן לבטלו. יש מקום לחנך את הנערים בעניין החומרה וחשיבותה תוך שמירה על צביונה כחומרה, דהיינו על מעשה וולנטרי ולא מעשה מחוייב⁴³.

מבלי לגרוע מדברינו עד כה, נבקש לציין כי גם החומרות שייכות במובן מסויים להלכה. על אף שחשוב להבחין בין הלכה מחייבת במובן הצר לבין הוראה מוסרית, צריך לזכור כי ההלכה (במובן הרחב) עוסקת בכל מכלול החיים של האדם. וכך, למרות שמצאנו באנציקלופדיה תלמודית, ערך "הלכה" עמדה לפיה:

---

⁴¹ ראו מאמרו של תמיר גרנות, "אין גוזרין גזרה לגזרה", מים מדליו (תשנ"ט) עמ' 71, הסוקר כלל זה ומנסה להגדירו ולהגדיר את החריגים לו.

⁴² ראו סקירה בספרו של יהודה קרי"א הלוי, שערי תלמוד תורה, עמ' 44.

⁴³ בשולי הדברים נתייחס בקצרה לענין נוסף החוזר ונשנה בביקורת של בני נוער כלפי הלכה. בחלק א' ראינו כי בני הנוער מבקרים את ענין ריבוי המצוות. נושא זה ראוי לבחינה מקיפה. ביקורת זו אינה המצאה מודרנית. ראינו דוגמתה כבר במדרשים קדומים. ראו הביקורת החרפה המובאת בשמו של קורח כנגד ריבוי המצוות המכלולות את רכושו של האדם (ילקוט שמעוני, במדבר טו). המדרש מתאר זאת כביקורת כלפי משה ואהרן ולא כלפי הקב"ה אך נדמה שחריפות הדברים מבוססת על ביקורות שחז"ל שמעו ואולי אף חשו כלפי המצוות). עם זאת ניתן להראות מדרשים אחרים המציגים את ריבוי המצוות דווקא באופן חיובי: מנחות מג:; ילקוט שמעוני, משלי פרק ד; ילקוט שמעוני ויקרא פרק ח'; ובעיקר הניסוח של ר' חנניא בן עקשיא "רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" מכות כג:.

"אין אומרים הלכה כפלוני כשהמחלוקת אינה על מעשה מן המעשים
אלא דברי דעות ואמונה בלבד... וכתבו גאונים שאף בדברי מידות ומוסר
אין אומרים הלכה, שאין אלו דברי איסור והיתר שצריכים לומר בהם זו
הלכה או אינה הלכה"

בכל זאת, ניתן למצוא שספרות ההלכה כוללת בתוכה נורמות מוסריות (מוסר במשמעות של
לפנים משורת הדין) רבות, ופעמים רבות קשה לאבחן מתי מדובר בהוראה משפטית מחייבת ומתי
בהוראה מוסרית.

לכנשוב ונדייק בהגדרת הלכה שהובאה באנציקלופדיה העברית: "החלק הנורמאטיווי של תורת
ישראל" נמצא כי היא כוללת לא רק את ההוראה המשפטית הניתנת לכפיה אלא גם את ההוראה
המוסרית המורה מה צריך ורצוי לעשות, גם אם אין היא ניתנת לאכיפה משפטית⁴⁴. נדמה
שמשמעות זו עולה גם מהשימוש במונח הלכה כשאנו אומרים שאדם נהג כהלכה ואנו מתכוונים
שהוא נהג באופן ראוי. לאו רק באופן מחויב אלא גם באופן רצוי. ומדגיש אורבך⁴⁵ כי:

"אין כאן ערבוב תחומים בין מוסר לחוק, כי גם המוסר הוא בגדר הלכה,
שכן יש לו אותו בסיס תיאולוגי שיש לחוק..."

באופן דומה מציין מאוטנר⁴⁶:

מכיון שההלכה היא מסגרת נורמטיבית החותרת להביא לא לידי קיום
אנושי רגיל, ממוצע, אלא לידי קיום המגשים ככל האפשר את האידיאל
הדתי בדבר הקיום האנושי, אין היא יכולה להסתפק רק בקביעתו של מה
שנחשב מחייב מן הבחינה המשפטית ביחסי בני האדם; אלא, היא הולכת

נראה כי גישה חינוכית זהה תוכל להינקט כלפי החומרות. אם לא ייתפסו כמחייבות אלא כשייכות לתחום
הרשות, ניתן יהיה להתייחס אליהם כאל זכות וכבעלות מימד של התנדבות, וכך ניתן יהיה דווקא להגביר את
ההזדהות הרגשית עימן והנכונות לשמור עליהן.

⁴⁴ ראו שמשון פדרבוש, המוסר והמשפט בישראל (תשל"ט), הדן ארוכות בהבחנה שבין מוסר למשפט, ומתאר
תנועות נורמטיביות ביהדות ממשפט למוסר וממוסר למשפט.

⁴⁵ אנציקלופדיה עברית, ערך "הלכה", כרך יד, 508.

⁴⁶ מנחם מאוטנר, אקוויטי במשפט העברי, עיוני משפט יח(3), (1994), 639, 664.

מעבר לכך וקובעת גם מה ייחשב רצוי ביחסים אלה, אף שמן הבחינה המשפטית אין הוא נחשב מחייב.

גם זילברג⁴⁷ מדגיש כי על אף ההבדל שבין משפט למוסר, יש קירבה ביניהם, וישנו היבט משפטי מסויים גם בנורמה המוסרית הנכללת בהלכה:

”סוג הקרוב מאד לתחומי הנורמה המוסרית, אך אינו זהה לגמרי איתה... מידת חסידות... השמץ המשפטי הדבר בהם הוא, כי הם כלל, נורמה, ולא סתם מעשה מוסרי ספונטאני, הנתון לחליפות ותמורות הנובעות מתוך כל מסיבותיו הקונקרטיות של המקרה”.

ההכרה כי ההלכה מורה ומצפה גם להתנהגות מוסרית, עשויה לפעול לשני כיוונים. מצד אחד, תחושה של דוחק ומועקה על מידת ההתערבות של ההלכה. מאידך, הערכה על העושר של ההלכה והימרה שלה לקבוע עמדות מוסריות ולנסות לעצב את דמותה של החברה. וראו דברי הסיכום הנאים של מאוטנר⁴⁸ המציין כי הכרה במאפייני המשפט העברי “עשויה גם להניע את הקורא להתקנא באידיאלים הגדולים שהמשפט העברי מבקש להנחיל לאלה הכפופים לו, לעומת הגישה המינימליסטית המאפיינת את המשפט הליברלי המודרני, שנקודת המוצא שלו היא ניטרליות ערכית של הקולקטיב והשארת הבחירה בתכנים של חיי האדם לפרט”.

דינים שאינם "דתיים"

בחלק הראשון מצאנו כי בקרב בני הנוער ישנה אינטואיציה ראשונית לפיה ההלכה נתפסת כנורמות השייכות לתחום של בין אדם למקום. מבחינת תחומי הלימוד הנלמדים בשיעורי הלכה בבתי הספר, מבין ארבע הטורים שב"שולחן ערוך" ניתן דגש מירבי לטור של אורח חיים, ולעומת זאת עיסוק מועט בשאר הטורים: אבן העזר, יורה דעה וחושן משפט. גם מבחינת הרבנות

---

⁴⁷ משה זילברג, כך דרכו של תלמוד, 133.

⁴⁸ שם עמ' 657.

המכשירים ומסמיכים אדם להיות רב מתמקדים באורח החיים הדתי: דיני כשרות, נידה, שבת ואבילות. באומרנו "אורח חיים דתי" אנו מתכוונים למשמעות הרווחת של המונח דת כמתייחס לתחום שבין אדם למקום.

מתעלמת מהתודעה העובדה כי עיסוק מרכזי ואף עיקרי של ההלכה הינו בתחומי בין אדם לחבירו. ההלכה קובעת הסדרים משפטיים למכלול היחסים החברתיים והציבוריים: דיני שכנים, דין פלילי, מכר, שכירות, נזיקין, שטרות, הלוואות ועוד ועוד.

אומנם, חלוקה זו בין התחום ה"דתי" לבין התחום המשפטי, והתייחסות להלכה כמתעסקת רק בחלק הדתי תואמת את אחת המשמעויות שניתנו בחז"ל למושג הלכה. על הפסוק (דברים יז, ח) "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבות בשעריך" אומר המדרש:

"... דבר – זו הלכה, למשפט – זה הדין".

(ספרי דברים קנ"ב, מהדורת פינקלשטיין, 205)

אם כן על פי המינוחים הננקטים כאן, התחום הנורמטיבי מתחלק (לפחות) לשניים: הלכה מזה ודין מזה, ואין ההלכה כוללת את הדין. אנו נבקש להציע למחנכים לבחור לייחס להלכה משמעות אחרת, לפחות במישור הפדגוגי.

אומנם הנושאים המשפטיים בדרך כלל אינם מעוררים התנגדות או תרעומת מאחר והם מקובלים בכל חברה. אין הם נתפסים כחלק מהעול המוטל על האדם ביחס למצוות, שנהוג לדון בו ביחס לתחומים ה"דתיים". על כן ייתכן ויהיה מי שיטען כי ללימוד החלקים המשפטיים של ההלכה (קרי: החלקים שבתחום בין אדם לחבירו) לא יכולה להיות השפעה על התחום הדתי שבו מתעוררים קשיים רבים.

אף על פי כן, אנו טוענים כי לימוד יסודי ושיטתי של תחומי ההלכה שבין אדם לחבירו יש לו יתרונות אפשריים רבים. אנו סבורים כי ישנה חשיבות להכרה כי להלכה ענין ועמדה בנוגע למכלול החיים האזרחיים, וכי היא כוללת ערכים ועקרונות אותם היא מתיימרת לקדם. תלמידי חכמים עסקו רבות בשאלות אלו וראו בהם חלק מרכזי בעולמם הדתי. תפיסה זו יכולה לשחרר

את ההלכה מדימויה הדתי ואת תלמידי החכמים מדימוי של כלי קודש שכל עניינם ועיסוקם הוא רק בענייני שמיים. כך תחזור התורה להיות תורת חיים. תורה שיש לה מעורבות וענין במכלול החיים האנושי, הפרטי הקבוצתי והציבורי. התיחסות כוללת של התורה הן לתחום שבין אדם למקום והן לתחום שבין אדם לחבירו מופיעה בצורה ברורה בלקט המצוות שנכלל בעשרת הדברות. לדעתנו, חשוב לשמור על שילוב זה גם בהוראת ההלכה.

בשולי הדברים נעיר כי החלק של "אורח חיים" (וכאן אנו מתכוונים גם להלכות מחלקים אחרים בשו"ע אך הנחוצים לסדר היום הדתי) כשמו כן הוא. הרי הוא עוסק באורח החיים היומיומי. ייתכן וכלפיו ההיבט של הכוונת ההתנהגות של כל יחיד ויחיד בולט יותר, ואילו לענין שאר חלקי ההלכה המטרה המשפטית של הכוונת התנהגות הינה פחותת משקל ואילו מטרה משפטית אחרת של יישוב סכסוכים הינה דומיננטית יותר. ניתן לראות בהלכות שבחושן משפט ויורה דעה הלכות המוכוונות לשופטים ולדיינים ונועדו ליתן להם כללי הכרעה המדריכים אותם כיצד להכריע בסכסוך שנתגלגל לפתחם. אומנם, ניתן להראות דעות הסוברות⁴⁹ כי גם ביחס לחלקים אלו להלכה תפיסה ייחודית בנוגע למטרת המשפט. גם במקרים בהם השופט עוסק ביישוב סכסוכים, למעשה פסק דינו מיועד להכוונת התנהגות של כל אחד מבעלי הדין⁵⁰.

---

⁴⁹ למשל, כך דעתו של זילברג, כך דרכו של תלמוד.

⁵⁰ וכן ראו במאוטנר שם, עמ' 644: "המשפט האזרחי של ההלכה... באופן ראשוני זה משפט דתי החל ביחסים שבין האדם לבוראו והמכוון להביא לידי העלאת האדם וקירובו לאידיאל הדתי...".

סיכום

בחלק הראשון תיארונו ממצאים העולים משיחות וראיונות עם בני נוער. הממצאים מתארים תחושות שליליות כלפי ההלכה ובהן טענות ביקורת שונות ביחס לאופיה ותכניה. כמו כן סקרנו משמעויות ותפיסות שונות של ההלכה כפי שבני הנוער הביעו. טענו כי ישנו קשר אפשרי בין ההיבט ההכרתי של ההלכה לבין ההתייחסות הרגשית כלפיה.

ראינו טענות מסויימות מהן עלה כי למעשה ההלכה אינה מהווה שאלה מטרידה באופן קיומי. כפי שצינו, ייתכן ודבר זה כשלעצמו מעיד על ניכור רגשי כלפי ההלכה. למרות אותן טענות אני סבור שההלכה בנושא מציק ומטריד את בני הנוער. אומנם, לא תמיד בני הנוער מתייחסים לנושא באופן רחב וכללי, אך בכל זאת יש להם קשיים רבים ספציפיים המעסיקים אותם ומשפיעים על היחס הכללי. בין נושאים אלה: חברה מעורבת, טלוויזיה וסרטים, מעמד האישה, היחס לחילוני, נסיעה לחו"ל⁵¹. נושאים אלה הינם ספציפיים, אולם אם נתבונן עליהם באופן מעמיק נוכל לראותם כפרדיגמות לשאלות עקרוניות ביחס להלכה בכלל והתאמתה למציאות ימינו בפרט. שאלות נוספות, הינן על סדר היום החברתי, ואין ספק שהנערים מודעים לסדר יום זה, מעורבים בדילמות שמתעוררות בהקשר אליו, מפתחים עמדות ושותפים לדיונים ביחס לאותן דילמות. כדוגמאות לנושאים מעין אלה: גיוס לצבא, שירות לאומי, גיור, נישואין אזרחיים, קבורת חיילים גויים, שמירת שבת (סגירת עסקים בשבת), שעון קיץ, נושאים הנכנסים תחת הכותרת של "דת ומדינה" וכפיה דתית.

גם אם הנערים אינם רואים בשאלות אלו בעיות עקרוניות, אלא שאלות ספציפיות, ניתן לראות בעיסוק שבהן התמודדות עם שאלות עקרוניות יותר, הבאות לידי ביטוי באופן מצומצם ומוקטן. בנושאים מסויימים העוצמות הרגשיות הקשורות ביחס לאותו נושא מעידות לכאורה על טענתנו. כך למשל דיונים סביב היתר / איסור לבישת מכנסיים לבנות, או היתר / איסור קיום פעילות מעורבת של בנים ובנות, מנקזים אליהם שאלות בסיסיות כגון: התאמת ההלכה למציאות

---

⁵¹ דוגמא נוספת שעלתה על סדר היום לאחרונה. ראו "ארץ צלצל כנפים" אוסף מאמרים בענין איסור יציאה מהארץ.

החברתית, מידת התערבות ההלכה בחיי הפרט, מיהו הגורם המוסמך להחליט ומהם דרכי פסיקתו ועוד... .

בחלק השני הצענו מספר כיווני חשיבה העשויים להשפיע על תפיסת מושג ההלכה וממילא על התחושות כלפיו. ציינו את המשמעויות השונות של מושג ההלכה. תפיסות מסויימות של ההלכה גורמות לתחושות מסויימות כלפיה. הכרה במגוון המשמעויות מאפשר לנערים לשים לב שתפיסתם את ההלכה אינה הכרחית, ומשמעויות אחרות עשויות להוביל להתייחסות חיובית יותר כלפי ההלכה.

כדוגמה תיארנו כיצד תפיסת ההלכה כ"כל מה שכתוב בשולחן ערוך" עלולה לגרום להשלכות קשות ככל שמתייחסים לחומרות הנכללות בתוך השולחן ערוך, והצענו להקפיד על עריכת הבחנה בנוגע לרמות הנורמטיביות השונות המסתתרות מאחורי ההלכות הניצבות זו לצד זו, כאשר פעמים רבות הן מוצגות כשוות מעמד, באופן בו גם חומרה מתוארת בלשונות של איסור.

בנוסף, תיארנו כיצד לימוד ההלכה המקובל נוטה להדגיש את ההיבטים הדתיים של ההלכה, וממעיט לציין את העובדה שההלכה כוללת את כל תחומי החיים. הצענו להקפיד לכלול בהוראת הלכה גם הלכות שבין אדם לחבירו.

הכרה במשמעות הראשונית של ההלכה, כמערכת של משפט וחוק, פותחת דלת לכיוון ניתוח ההלכה בכלים תורת משפטיים והשוואתה למערכות משפט חוק אחרות. כיוון חשיבה זו יש לו היבטים רבים שלא יכולנו לדון בהם במסגרת זו. הוא עשוי לסייע להבנת מבנה ההלכה, היתרונות הגלומים בה לצד האילוצים והחסרונות המחוייבים מבחירה באותו מבנה.

בהקדמה ציינו את האימרה הידועה "אין לו לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה". לסיום, נדמה כי ראוי להביא את דברי הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה, שהתלבט במשמעות אימרה זו שנחזית להיות תמוהה ומוגזמת. אך לאחר דיון הוא מציע הסבר כיצד יכולה ההלכה להציע מרחב משמעות גדול שייתן לאימרה הנ"ל משמעות רחבה הכוללת את כל החכמה והמעשה:

וכשתתבונן ותלמד מדבריהם ע"ה, אלו שני העניינים, רצוני לומר: 'החכמה והמעשה'... תדע, כי על נכון אמרו: שאין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה.

והדברים מוסברים באופן נאה בפירושו של רבינוביץ⁵²:

כי 'הלכה' במובנה הרחב כוללת: חכמה עיונית וחכמה מעשית גם יחד... מיום שחרב ביהמ"ק על הר המוריה שממנו יצאה הוראה, תורה ואורה, ואין כהן בעבודתו ולא לוי בדוכנו ומעמד עם ישראל בשפל ללא חיים עצמאיים חופשיים – 'אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד', רצוני לומר: ההלכה נעשתה המקלט היחידי של השכינה ובית היוצר לרעיון האלוהי: לחכמה ולמעשה ולהשגת אלהים"

הדברים תואמים את הרעיון המרכזי של עבודה זו. ההלכה אינה רק מעשה התלוי בקיום מצוות. ההלכה תלויה בנכונות לקיים את המצוות, נכונות התלויה בהיבט הרגשי תחושתו של שומר המצוות. אך הנכונות המעשית והרגשית תלויה בחכמה – בתפיסה ראויה של ההלכה: אופיה, תפקידה וציפיותיה מן האדם.

---

⁵² הקדמה לפירוש המשנה, מבואר ע"י מרדכי דב רבינוביץ, מוסד הרב קוק, תשכ"א, עמ' פג, הערה ו

בבליוגרפיה

דברים יז, ח

מכילתא דר' ישמעאל (האראוויץ, תש"ך) ראש פרשת משפטים

ספרי, דברים קנ"ב, מהדורת פינקלשטיין, 205

משנה ברכות פ"ה מ"א

אבות דר' נתן פרק א, ברייתא ה

ברכות ח.

בבא בתרא ח.

מכות כג:

מנחות מג:

ילקוט שמעוני, ויקרא פרק ח'; במדבר טז; משלי פרק ד

הקדמה לפירוש המשנה, מבואר ע"י מרדכי דב רבינוביץ, מוסד הרב קוק, תשכ"א

רמב"ם, הלכות דעות, פ"ה, ה"ח

יהודה קרי"א הלוי, שערי תלמוד תורה

שו"ת אגרות משה, חלק יו"ד ג' סימן סח

מאמרים וספרים

אנציקלופדיה עברית, ערך: הלכה

אנציקלופדיה תלמודית, ערך הלכה

אפרים א' אורבך, משמעותה הדתית של ההלכה, ערכי היהדות (תל אביב תשי"ג)

יוסף אחיטוב, הערות לשימוש במושג ההלכה בשיח האורתודוכסי, מחויבות דתית מתחדשת (מכון שלום הרטמן תשס"א)

בנימין בראון, החמרה: חמישה טיפוסים מן העת החדשה, עיוני הלכה ומשפט, דיני ישראל כ-כא (תשס"א), עמ' 123

יוסף גולדשמידט, על המנהג, בשדה חמ"ד ד, תשכ"ו עמ' 168

תמיר גרנות, "אין גוזרין גזרה לגזרה", מים מדליו (תשנ"ט)

משה זילברג, כך דרכו של תלמוד, אקדמון

חיים כהן, "בין הלכה למשפט", מחניים 12, על הלכה ומשפט (תשנ"ה), 8

יוסף כפיר, הוראת תושבע"פ בביה"ס העל יסודי – משימות, קשיים ודרכי פעולה, מכילין (תבונות, תשנ"ח), 237

שמעון לב, ושיודע לשאול (1998).

אליעזר לוי, יסודות ההלכה,

מנחם מאוטנר, אקוויטי במשפט העברי, עיוני משפט יח(3), (1994), 639.

--- , ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי (תשנ"ג)

שמשון פדרבוש, המוסר והמשפט בישראל (תשל"ט)

שרגא פישרמן, נוער הכיפות הזרוקות (1999).

אהוד רוטט, שילוב מחשבת ההלכה ומקורותיה בשיעורי דינים, מכילין (תשנ"ח), עמ' 77.